

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Факультет економічних наук

Кафедра фінансів

Кваліфікаційна робота

освітній ступінь - бакалавр

на тему: « **Тіньова економіка як загроза фінансовій безпеці
держави** »

Виконав: студентка 4-го року
навчання, спеціальність 072
«Фінанси, банківська справа та
страхування»

Глущенко Анастасія
Олександрівна

Керівник: Дяковський Д.А.
кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри
фінансів НаУКМА

Рецензент Григор'єв Г.С.

Кваліфікаційна робота захищена
з оцінкою « _____ »

Секретар ЕК Донкоглова Н.А.

« ____ » _____ 2020 р.

Київ 2020

ПЛАН

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ.....	6
1.1. Сутність тіньової економіки.....	6
1.2. Структура та загрози тіньової економіки.....	10
1.3. Механізми детінізації економіки.....	22
Висновки до розділу 1.....	25
РОЗДІЛ 2. СУЧАСНИЙ СТАН ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ ТА ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ.....	27
2.1. Аналіз масштабів та особливостей функціонування тіньового сектору економіки в Україні.....	27
2.2. Проблеми детінізації економіки в Україні.....	34
2.3. Тенденції боротьби з тіньовим сектором.....	41
Висновки до розділу 2.....	47
РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ ТА ПРОГНОЗУВАННЯ РОСТУ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ.....	49
3.1. Екстрактивні інститути.....	49
3.2. Перспективи використання зарубіжного досвіду для боротьби з загрозою фінансової безпеки в Україні.....	66
3.3. Оцінка напрямків детінізації економіки в Україні.....	71
Висновки до розділу 3.....	73
ВИСНОВКИ.....	75
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	79

ВСТУП

Нині Україна має найвищий рівень тіньової економіки у Східній Європі. Багато підприємців цієї країни працюють у неформальному секторі національної економіки. Завдяки різноманітним світовим індексам, опублікованим найбільш надійними дослідницькими організаціями у світі, були виявлені слабкі сторони української економіки, що впливають на "тіньову" діяльність державних зареєстрованих підприємств. Поєднання корупції високого рівня та бюрократії в країні призвело до пониження рівня довіри підприємців до органів державної влади. Загальна характеристика "тіньових підприємців" в Україні полягає в тому, що діяльність у неформальному секторі є їх свідомим вибором для отримання більших можливостей для бізнесу. Розуміння мотивацій, які сприяють розвитку підприємців, є важливим елементом для розробки ефективної політики для сприяння формалізації обраного неформального бізнесу.

За підрахунками Міністерства економічного розвитку і торгівлі України у першій половині 2018 року тіньова економіка становила 32% ВВП, зменшившись на 3 процентні пункти порівняно з показником 2017 року. Про це йдеться у звіті, підготовленому департаментом економічної стратегії та макроекономічного прогнозування Міністерства економічного розвитку і торгівлі.

Можливість детінізувати економіку з'явилася в результаті збереження макроекономічної стабільності, коли уряд впровадив реформи у сфері державних фінансів, спрямовані, зокрема, на посилення інвестиційної складової економічного зростання, а також на спостереження за інфляцією. Цільова стратегія Національного банку України, яка забезпечує передбачуваність грошово-кредитної політики; створення сприятливих умов для ведення бізнесу в Україні, що свідчить про підтримку високого рівня ділової активності бізнесу та підвищення його очікувань; збереження тенденції до економічного зростання в умовах прискореного зростання інвестицій в економіку України вітчизняними компаніями, зростання споживчого попиту, в тому числі під впливом реформи

заробітної плати, сприятливих зовнішніх умов. Всі ці пункти, перераховані вище, сприяють помірній детінізації та росту економіки в Україні.

У той же час динаміка детінізації сповільнюється через невирішені питання, які негативно впливають на розвиток економіки. Це, зокрема, існуючі значні виклики у забезпеченні стабільного функціонування фінансової системи країни та тимчасово окупованих та непідконтрольних територій України, що утворилися внаслідок військової агресії на території нашої країни. Події завдали потужного удару по економічній безпеці нашої держави. Це обумовило перегляд положень Закону України «Про основи національної безпеки України» та прийняття 21 червня 2018 року нового Закону України «Про національну безпеку України».

Актуальність теми

Багато вчених роками вивчали та продовжують вивчати питання тіньової економіки України, серед яких були В.Д. Базилевич, Я.Я. Дяченко, З.С. Варналій, В.А. Предборський, І.В. Озерський та інші. Оскільки ринок розвивається, а одночасно з ним росте і темний сектор, то питання тіньової економіки залишається актуальним і до сьогодні.

Мета і задачі дослідження

Метою даної роботи є дослідження питання тіньової економіки, знаходження актуальної інформації щодо шкоди державі, аналіз наслідків розширення темного сектору та вивчення світового досвіду у боротьбі з тіньовою економікою.

Об'єкт і предмет дослідження

Об'єктом дослідження є вплив тіньової економіки на фінансову безпеку України, а предметом - тіньова економіка України.

Методи дослідження

Методами дослідження є мікрорівневі та макрорівневі методи, що враховують статистику, а також метод найменших квадратів.

Інформаційна база

Інформаційну базу дослідження становлять Конституція України, закони України, нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України, постанови та статистичні матеріали Національного банку України, Міністерства фінансів України, Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, Державної служби статистики України, результати наукових досліджень зарубіжних і вітчизняних учених з питань тіньової економіки, книга “Чому нації занепадають?”, ресурси мережі Інтернет.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ

1.1. Сутність тіньової економіки

Тіньова економіка як явище, нерозривно пов'язана з державною формою організації громадського життя. В часи таких великих мислителів, як Ксенофонт, Платон та Арістотель, економіка поділялася на добросовісну та недобросовісну, при цьому враховувалися етично-соціальні правила поведінки, уявлення про релігію того часу. Доіндустріальне суспільство розвинулося і перейшло до індустріального. Це сприяло активній тіньовій діяльності у різних її варіаціях.

Наприклад, окремі види капіталістичного виробництва («розпорошена» мануфактура») створювали «підпільну» протидію законним цеховим ремеслам. Протягом 16–18 ст. пірати були поширені на Середземному та Карибському морях, в Індійському океані та завдавали великої шкоди морському перевезенню. Усі абсолютистські країни жили в полоні казнокрадів та корупціонерів. Капіталістичне виробництво мало декілька форм (по прикладу «розпорошеної мануфактури»), які конкурували з легальним цеховим ремеслом. Ера нового часу йде до завершення прийняттям законів по одним з форм тіньового бізнесу (лихварство стало банківською діяльністю), посилюється боротьба з найкримінальнішими видами діяльності (комп'ютерне піратство, корупція і т. д.) [1, с. 56].

Науковці намагалися дати терміну «тіньова економіка» єдине визначення, проте сьогодні не існує однієї єдиної концепції структури та розробки ефективних універсальних методів боротьби.

О. Турчинов в своїх працях, присвячених дослідженню сучасних наукових теорій про механізм тіньової економічної діяльності, дав таке визначення тіньовій економіці: "тіньова економіка – це економічна діяльність, яка не враховується і не контролюється офіційними державними органами, а

також діяльність, спрямована на отримання доходу шляхом порушення чинного законодавства" [2, с. 32].

Проте, неможливо брати це визначення за еталон, адже воно може стосуватись всіх загально-кримінальних злочинів (крадіжка, вбивство, вандалізм), а це може призвести до неконтрольованого розширення масштабів сфери дії тіньової економіки.

Ходить багато думок, про те, що вивчення тіньової економіки розпочинається з основи, а саме міждисциплінарного підходу. Міждисциплінарний підхід – це дослідження, що відбувається шляхом обрання головного критерію зарахування економічних відносин до цієї сфери. Згідно нього, прийнято розрізняти підходи по віднесенню різних видів діяльності до тіньових:

- обліково-статистичний (основний критерій: виокремлювати тіньові економічні відносини по їх неврахованості та відсутності фіксацій згідно офіційної статистики);
- формально-правовий (основний критерій: взаємозв'язок з нормативною системою регулювання);
- кримінологічний (основний критерій: суспільна небезпека економічної діяльності)
- комплексний підхід (застосовуються всі або частина вище перерахованих критеріїв).

Отже, можемо зробити висновок, що тіньова економіка – це провадження економічної діяльності суб'єктами господарювання, що має незаконний характер та має певні ознаки: уникнення від податків, оборот капіталу за рамками економічної системи держави, залучення доходу, що не декларується та порушує закон, володіння бізнесом та налагодження партнерських взаємовідносин з країною-агресором.

Тіньовий сектор економіки значно зріс у 90-ті роки 20 ст. при розпаді СРСР, активізації процесів приватизації державної власності, поділу капіталу та в умовах неідеального законодавства у справі ведення підприємницької

діяльності. Всі ці зміни змусили проводити державне регулювання підприємницької діяльності при умовах правового нігілізму та укорінення в життя населення явища корупції та рейдерства, які були формою захисту суспільства в нелегкий трансформаційний період. Цей період триває в житті нашої країни досі, тому мета державної політики – спрямувати сили на виважене регулювання та координацію дій бізнесу та державі, щоб збільшити процент детінізованої економіки та забезпечити економічну безпеку держави.

В середовищі ринкової економіки тіньову економіку та економічну злочинність не ототожнюють, адже другий вид присутній лише в кримінальній сфері тіньової економіки. Вважають, що економічна злочинність – це замах на приватну та суспільну власність та злочин у рамках підприємницької діяльності.

Існує три основних види злочинів, які охоплюються визначенням «економічні»: перший - найбільш широкий - усі злочини, вчинені для вилучення матеріальної вигоди; другий - усуває злочини, що не належать до господарської діяльності; третій - найбільш вузький - економічні злочини, які здійснені юридичними особами як господарюючими суб'єктами.

Економічно-соціальні процеси, які діються в суспільстві, піддаються значному негативному впливу тіньової економіки. Неможливо здійснювати економічний аналіз на макро- і мікро- рівнях, ухвалювати ефективні управлінські та законодавчі рішення не враховуючи тіньову економіку. Не можливо здійснити економічний аналіз без урахування тіньової економіки. При поширенні тіньової економіки, відбувається різке зниження державної політики, і інколи – навіть неможливо регулювати економіку ринковим методом, застосовуючи грошово-кредитну та податкову політику. Дивлячись на всі негативні фактори, ми можемо сказати, що через тіньову економіку порушується баланс економіки в цілому чи все таки існують і позитивні фактори у її існуванні і вона добре впливає на неформальний сектор фінансової економіки?

Згідно твердження вченого Вольфа Шефера: "тіньовий сектор класифікують як ринкову систему, де попит і пропозиція координуються майже без тертя" [7, с. 28].

Якщо поглянути на тіньовий сектор трохи глибше, неважно зрозуміти, що неформальна економіка часто створює додаткові можливості для ринку зайнятості, причому не лише нелегальної, оскільки цей чорний сектор потребує багато споживчих товарів, що постачаються з легального сектора (виробничі матеріали, продукти, послуги, ресурси, тощо). Галузі тіньової економіки приносять проривні новітні технології, що підвищують рівень життя та комфорту суспільства, а сама тіньова економіка часто може стати таким собі амортизатором для потрясіння легальної економіки та стабілізувати систему в цілому.

Тепер варто розглянути тіньову економіку з точки зору системного аналізу: тіньова економіка – це самоорганізована система, що розвивається згідно головним економічним принципам і так само знаходиться в гармонійному співіснуванні з усім економічним середовищем. За існування і розвиток будь-якої структури, в тому числі і тіньової, несе відповідальність механізм саморегулювання, елементи і підсистеми якої забезпечують безпосереднє функціонування тіньового сектора. До них відносять економічні інституції та економічні сфери, що забезпечують реалізацію тіньових економічних відносин, інтересів і потреб суб'єктів тіньової економіки, а також правил, звичаїв, традицій, «узаконених» в цій сфері. Функціональний варіант тіньової економіки являє собою сукупність функцій, які необхідні для виживання і розвитку системи. Дві з них – функція розвитку і функція збереження спрямовані на внутрішнє функціонування системи. Інші функції (доповнення, заміни, «вторинна» і кримінальна) забезпечують зовнішнє функціонування системи тіньової економіки. Процес розвитку тіньової економіки, як будь-якої економічної системи, містить п'ять основних стадій – зародження, розвитку, зрілості, занепаду і загибелі. Безумовно, що на будь-якій стадії свого розвитку тіньова економіка відображає особливості економічної системи, в рамках якої вона функціонує. Загибель тіньової економіки слід пов'язувати з загибеллю цієї системи. Але зовсім знищити тіньові економічні відносини ніколи не вдавалося. Тому просто слід направляти цей процес, своєчасно встановлюючи причини та

об'єктивно аналізуючи загрози. Головне завдання регулювання полягає в тому, щоб показники тіньової економіки не перевищували економічно безпечних меж, тобто близько 5%-10% від ВВП.

1.2. Структура та загрози тіньової економіки.

Побудова тіньової економіки проходила 2 етапи:

1. Етап. Від галузевих міністерств до підприємств;
2. Етап. Від підприємств до зміцнення на рівні регіонів.

Домінантне положення у структурі влади визначилося завдяки організаційному зв'язку між керівництвом регіонів, регіональними силовими структурами, податковими службами, які контролюють та надають дозволи, та іншими підрозділами місцевих держпаратів та залежних від них суб'єктів господарювання та установ.

Явище тіньової економіки існує абсолютно у кожній країні світу і має різницю лише у об'ємах, структурі та етапами розвитку. Масштаби та відзнаки тіньової економіки в різноманітних регіонах і країнах світу тісно пов'язані з державними господарськими моделями та рівнем зрілості ринкових відносин. Статистично, у високорозвинених країнах тіньова економіка становить, опираючись на різні джерела, 12 – 16% від ВВП, у країнах, що розвиваються, – від 23 до 25 % ВВП та 30 – 50 % ВВП у країнах, що мають перехідну економіку.

Нескладно зробити висновок, що у найрозвинутіших країнах питома вага тіньового сектору в економіці значно менша, ніж в країнах з інших груп. Однак не всі високорозвинені країни показують такі показники, серед них зустрічаються країни з високою тіньовою активністю. Найнижчі відносні показники частки тіньового сектору (на рівні 8 – 10% ВВП) мають Австрія, Японія, Швейцарія і, звичайно, США. Мотивація тіньової активності в розвинених країнах пояснюється здебільшого надмірним податковим навантаженням на підприємства й за урегульованістю господарських відносин

[1, с. 14]. Остання всесвітня економічна криза стала каталізатором збільшення масштабів та зони впливу тіньового сектору на сфери економіки усіх країн світу.

Декілька років тому, агентство «Євробарометр» провело дослідження, у якому опитало 2896 респондентів про те, чи здійснювали вони тіньові економічні відносини за останні 12 місяців. Результати опитування були такі: на кінець 2017 року найбільша частка тіньової економіки зосереджувалася у сфері будівництва – 29%. Далі йшли технічне обслуговування (ремонт) автомобілів – 22%, агросфера та садівництво – 25%. Також результати показали, що в Європі в порівнянні з Україною тіньової економіки майже немає в секторах корисних копалин, електроенергетики та фінансів.

Не дивлячись на негатив, в західних країнах тіньова економіка своєрідно стимулювала їхню економіку таким чином: чим менше приріст виробництва в легальному секторі, тим вище підйом у неофіційному, і навпаки. В загальному в Європейському Союзі досить цікаво структурована тіньова економіка. Французький журнал «Le Monde» провів дослідження, згідно якого з'ясувалося, що 66,5 % тіньової економіки ЄС складається з нелегальної праці людей, які найчастіше працюють на будівництві, вдома, сільському господарстві та у приватному підприємстві.

У країнах ЄС розвиток тіньового сектору обумовлюється:

- високим податковим навантаженням та обов'язком соціального страхування;
- перенасиченням пропозицією праці;
- низьким економічним зростанням;
- великим розкидом рівня доходів;
- корупцією й неефективністю державного регулювання. [3]

Зазвичай структуру тіньового ринку класифікують за сегментом роздрібного обороту. Проте така практика Україні не зовсім підходить, адже в такому випадку не враховують ухилення від податку, беручи до уваги лише реалізацію фальсифікату. Нині в Україні найпоширенішою проблемою стає поняття «паралельної тіньової економіки», до складу якої входять:

1. Домашнє господарство. Фермери, та інші виробники товарів чи послуг виготовляють сировину або готову продукцію для власного споживання чи безконтрольної реалізації. Майже завжди суб'єкти господарювання стають активними учасниками ринкових відносин, тому вважається, що при підрахунках статистики ВВП сектор домашніх господарств враховується не повністю.

2. Неформальний сектор, де працюють дрібні виробники, підприємці, селяни-фермери та інші суб'єкти малого бізнесу. За статистикою Україна начислює частку малих і середніх підприємств у ВВП до 9 %, тим часом як в країнах із розвинутою економікою — 50-60 %.

3. Прихований сектор, якому належать середні та великі промислові підприємства, а також монопольні об'єднання. Неможливо сказати, що юридичні особи лише прямо порушують Конституцію та законодавство, наприклад ухилення від податків. У більшості вони проводять операції, що фактично не є заборонені, такі як вигідні бартерні умови. А розраховуються підприємства в основному у гривні, бо при конвертації з гривні у валюту суб'єкт втрачає максимум 5 % доходів виділених на заробітню плату. При повній легальній виплаті заробітної плати у гривнях майже 47 % визначеної суми становлять обов'язкові бюджетні платежі. [4, с. 52]

Основними рушіями тіньової економіки є:

1. Можливість та ризик виявлення: це можливість здійснювати тіньову економічну діяльність, адже вірогідність того, що порушники будуть віднайдені та покарані в Україні стрімко знижується.

2. Переваги від несплати податку (або інших регуляторних та адміністративних витрат) зростатимуть із рівнем витрат. Тіньова економічна діяльність буде часто вища, у мало розвинутих країнах, ніж в країнах з більш високим рівнем податку для конкретного доходу.

3. Емпіричні докази не завжди зрозумілі для жителів, але рівень покарань явно матиме певний вплив. Стимування може варіюватися від

кримінальних санкцій до грошових штрафів та репутаційних наслідків. Їх ефективність буде залежати від конкретної зацікавленої особи та розрахунків щодо ризику та винагороди.

4. Складність дотримання. Наприклад, коли важко дотримуватися податкового законодавства: труднощі при реєстрації податку або розуміння податкового зобов'язання можуть вплинути на поведінку платників податків. (У деяких країнах складність реєстрації може бути головним фактором того, що в цьому контексті часто відоме як неформальна економіка.)

5. Податкова мораль. Низький податковий дух може вплинути на схильність до ухилення від податків в певних ситуаціях. Податкова мораль може знизитися, якщо санкції розглядаються платником як неефективні, або якщо існує широке незадоволення справедливістю податкової системи.

Поки існують податки, деякі люди вирішують приховати свої дії і відмовляються сплачувати свої податки. Можна було припустити, що чим вище рівень податків, тим вище рівень тіньової економіки. Ця заява повинна бути очевидно прийнятною, але за однієї незначної умови. Це залежить від суми грошей, яка зберігається після оподаткування платником податків та культури бізнесу. Якщо ділова культура не сприймає тіньову економіку, то платник податків охочіше виконує свої зобов'язання.

Неофіційні гравці у всьому світі працюють лише на половині середнього рівня продуктивності офіційних компаній у тих же секторах та на невеликій частці продуктивності кращих компаній. Як результат, неформальні компанії наполегливо знижують загальну продуктивність та рівень життя країни.

Суттєва перевага у витратах, яку отримують неформальні компанії, уникаючи податків та регулювань, більше ніж компенсує їх низьку продуктивність та малий масштаб. Отже, конкуренція спотворюється через те, що неефективні неформальні гравці залишаються в бізнесі і заважають більш продуктивним, формальним компаніям здобувати частку ринку. Таким чином, будь-які короткотермінові переваги від неформальної зайнятості значно

переважають його негативний вплив на економічне зростання та створення робочих місць.

Ця тенденція не тільки є більш поширеною, ніж вважалося раніше, вона також зростає, коли неформальні компанії потрапляють у пастку самозміцнюючої динаміки, що обмежує їх неефективну роботу з низькою продуктивністю. Незважаючи на те, що зниження рівня неформальності не є легким завданням, дослідження пропонує декілька заходів, які розробники політики можуть вживати для вирішення проблеми.

Об'єктивно оцінити рівень та масштаб поширення тіньової економіки, досить важко, оскільки це явище приховує контроль, облік та реєстрацію. Та все ж основні методи можна поділити між собою на 2 основні групи:

- Мікрорівневі методи;
- Макрорівневі методи, що враховують статистику.

Макрорівневі методи:

1. Проведення масового опитування населення та експертів у економічній області, вибіркові обстеження та експерименти суб'єктів економічної діяльності, серед респондентів, які пасивні чи активні учасники тіньової діяльності. Аналізуючи отримані данні, експерти оцінюють масштаб тіньового сектору або регіону діяльності.
2. Проведення відкритої перевірки від спеціально створених органів контролю на законодавчому рівні. За допомогою такої перевірки виявляються порушення законів митного, валютного, банківського, податкового та антимонопольного сектору. Саме таким чином виявляють кількість людей, що порушують подання документації з приводу законності отримання доходів.
3. Спеціальні методи економіко-правового аналізу. З цих методів можна виділити три види:
 - 3.1. Метод бухгалтерського аналізу створений для дослідження бухгалтерського обліку, аби знаходити помилки та невідповідності;

- 3.2. Метод документального аналізу вивчає звітну документацію на наявність невідповідностей у зовнішньому оформленні роботи та змісті облікових документів;
- 3.3. Метод економічного аналізу знаходить певні розбіжності від звичайної економічної діяльності. Існують наступні різновиди методу економічного аналізу, що застосовують для знаходження економічних злочинів:

Макрорівневі методи:

1. Метод специфічних індикаторів. Такий метод виділяє окремий показник, що відображає масштаб макроекономічної діяльності, отриманого прямим або непрямим шляхом. Відповідно виділити можна прямі і непрямі методи перевірки. Прямі (мікрометоди) методи визначаються різницею між витратами та доходами окремих груп платників податків за допомогою планових перевірок та аналізу поданих даних. Непрямі (макрометоди) методи застосовуються відповідно до офіційних даних, що публікуються податковими та фінансовими організаціями, що зберігають статистику. Відповідно можна виділити підгрупи цього методу:
 - 1.1. Метод розбіжностей. За допомогою порівняння доходів та витрат, товарних потоків можна альтернативно оцінити макроекономічні показники.
 - 1.2. Оцінка витрат на нагромадження основного капіталу, цінностей та запасів, валюти, депозитів, готівки та цінних паперів.
 - 1.3. Аналіз непрямих даних для оцінки реального обсягу ВВП, шляхом порівняння скоригованого показника з даними офіційної статистики.
 - 1.4. Метод товарних потоків. Прораховує та аналізує балансову модель, що відтворює рух виробництва до використання і виявляє слабкі місця в базі даних.
 - 1.5. Метод показника зайнятості (італійський метод). Відповідно до кількості відпрацьованих годин на підприємстві надсилаються дані, а потім

аналізуються та конвертуються в кількість зароблених коштів, що мають декларуватись.

- 1.6. Група монетарних методів. В легальному секторі економіки співвідношення готівки та кількість депозитів у банків залишається сталим та незмінним. В основі методу лежить використання готівки та аналізу її обсягу.
2. Структурний метод. Аналізує дані про розмір тіньового секторі в різноманітних галузях виробництва.
3. Метод м'якого моделювання. Виділяє різні фактори та розраховує відносні обсяги тіньової економіки.
4. Експертний метод. Базується на оцінках професіоналів у сфері тіньової економіки.
5. Змішані методи. Комбінація вищеперерахованих методів та аналіз прихованих змінних.

Зазвичай, мікрометоди дають необ'єктивну оцінку тіньового сектору, занижуючи її, а макрометоди, навпаки, – завищену.

Державний комітет статистики України користується методикою визначення об'єму тіньової економіки, яку розробив сам, за Програмою розвитку системи національних рахунків.

Міністерство економічного розвитку і торгівлі оцінює рівень тіньового сектору спираючись на методіку розрахунку рівня тіньової економіки, що опублікувалась Міністерством економіки "Про затвердження Методичних рекомендацій розрахунку рівня тіньової економіки" №123, що була затверджена 18.02.2009. Методика має такі критерії для оцінки, як: «витрати населення – роздрібний товарооборот», фінансовий, монетарний, та інтегральний метод.

Можемо дослідити кожний з методів:

- 1) Метод «витрати населення – роздрібний товарооборот». Це прямий метод, який полягає у знаходженні розбіжностей між споживчими грошовими витратами українців та загальною кількістю проданої продукції та товару усіма суб'єктами господарства.

2) Електричний метод аналізує та порівнює приріст внутрішнього споживання електроенергії з приростом ВВП. Цей метод класифікується, як непрямий. Вважається, що приріст внутрішнього споживання електроенергії мусить бути відповідним до приросту реального ВВП. Якщо приріст внутрішнього споживання електроенергії занадто перевищує ВВП, то потенційна “прихована” електроенергія витрачається на зайнятість в тіньовій економіці.

3) Монетарний метод належить до непрямих методів та визначає тенденцію зміни співвідношення обсягу грошових коштів до банківських депозитів за обраний період.

4) Фінансовий метод належить до непрямих методів та визначає тенденцію зміни співвідношення між вартістю товарів, робіт і послуг, що були залучені у процес виробництва, та валовим доходом підприємств в країні в цілому або у певному виді економічної діяльності.

При попередніх підрахунках Міністерства економічного розвитку України, частка тіньової економіки склала 33% від загального розміру ВВП за даними на 2018 рік. Що на 2 в.п.1 менше ніж було минулого року та стало найнижчим рівнем, рахуючи з 2009 року. [5]

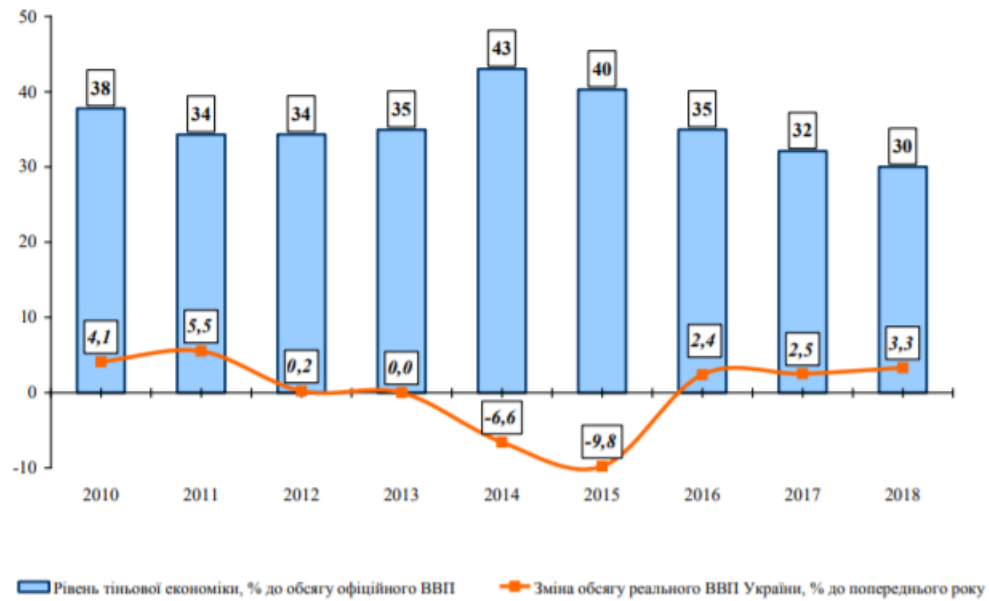

Рис. 1.1. Інтегральний показник рівня тіньової економіки в Україні і темпи зміни рівня реального ВВП (у % до попереднього року) за 2010-2018 роки
Джерело: статистика Держстату, розрахована Мінекономрозвитком

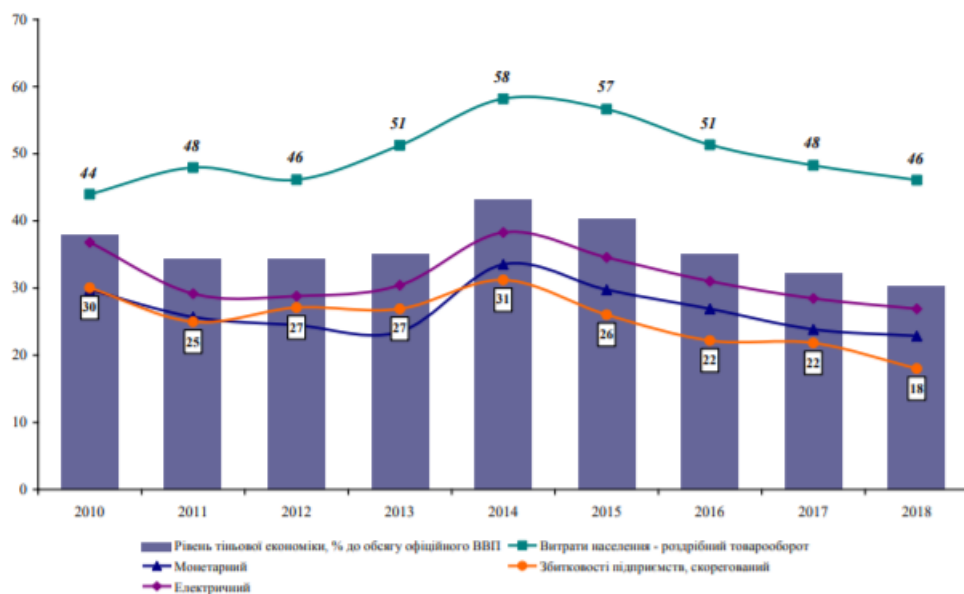

Рис. 1.2. Аналіз рівня тіньової економіки за даними методами, у % від обсягу показників ВВП за 2010-2018 роки
Джерело: статистика Держстату, розрахована Мінекономрозвитком

Кожен із методів підрахунку рівня тіньової економіки, має за мету охопити певну сферу національної економіки (кожен охоплює різну частку

нелегального сектору). Через це за комплексний індикатор, який буде характеризувати рівень явища тіньової економіки беруть лише інтегральний показник.

Згідно методу збитковості суб'єктів господарювання, за 2018 рік рівень тіньової економіки склав 18% від загального обсягу українського ВВП, що на 4 в.п. менше, ніж у 2017 році. Згідно методики розрахунку по методу збитковості суб'єктів господарювання, рівень тіньової економіки збільшується при умові зростання обсягів збитків або спаданню обсягів прибутків підприємств.

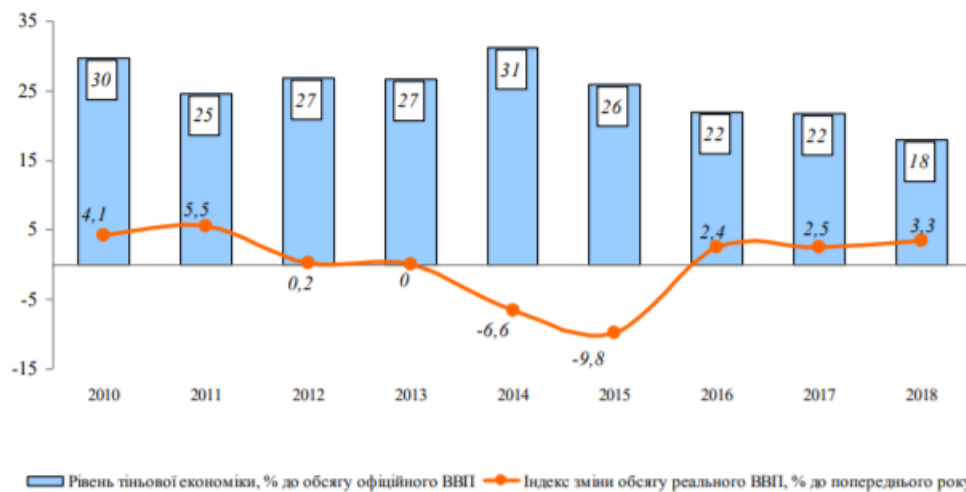

Рис. 1.3. Аналіз рівня тіньової економіки за методом збитковості підприємств, % до обсягу показників ВВП 2010-2018 років
Джерело: статистика Держстату, розрахована Мінекономрозвитком

Тенденцію до спадання рівня тіньової економіки по підсумку 2018 року в порівнянні з 2017 роком спостерігали в більшості основних агрегованих внутрішньо економічних діяльностях, за окрім внутрішньо економічної діяльності “Транспорт, поштова та кур’єрська діяльність, складське господарство” та внутрішньо економічної діяльності “Лісове, сільське та рибне господарство”:

- у внутрішньо економічній діяльності “Фінансова та страхова діяльність” – на 10 відсоткових пунктів;
- у видобувній промисловості – на 8 відсоткових пунктів;
- в оптовій та роздрібній торгівлі – на 5 відсоткових пунктів;

- у переробній промисловості;
- у внутрішньо економічній діяльності “Операції з нерухомим майном” – на 4 відсоткових пункти у кожному з внутрішньо економічних діяльностей;
- у сфері будівництва – на 3 відсоткових пункти.

Можемо зробити висновок, зміна філософії українського бізнесу відбувається завдяки новим впровадженим реформам, що націлені на європейську інтеграцію, децентралізацію, розвиток адекватної ринкової конкуренції. Саме за допомогою цих процесів Україна матиме змогу стати частиною прозорої економічної системи всього світу та перестати бути країною з пострадянським минулим, що не може позбутись від напівзамкненої тіньової репутації.

За рейтингом “Doing Business 2019”, дерегуляція пішла Українській економіці на користь та підняла позиції вітчизняної економіки на 71 місце серед 190 учасників, що на 5 позицій вище ніж було у 2018 році. Пізніше, у IV кварталі НБУ опублікували данні індексу ділових очікувань на рік вперед, що становив 117,3%. Стрімкий приріст економічної активності підприємств відбувся в умовах покращення прогнозів з приводу загальних об’ємів реалізації продукції власного виробництва, та залучення інвестиційних видатків. Проте порядок розміщення внутрішньо економічної діяльності за обсягом частки тіньового сектору, якщо порівнювати з 2017 роком суттєво не змінився.

Високий рівень тіньового сегменту зафіксували у внутрішньо економічній діяльності “Фінанси та страхування” – 40% від обсягу офіційного ВВП до даної внутрішньо економічної діяльності. Реформу фінансової системи України досі не завершили, тому цей сектор по цей час залишається самим проблемним з точки зору стійкості розвитку, адже високорозвинені країни постійно працюють над вдосконаленням системи функцій перерозподілу економічного ресурсу.

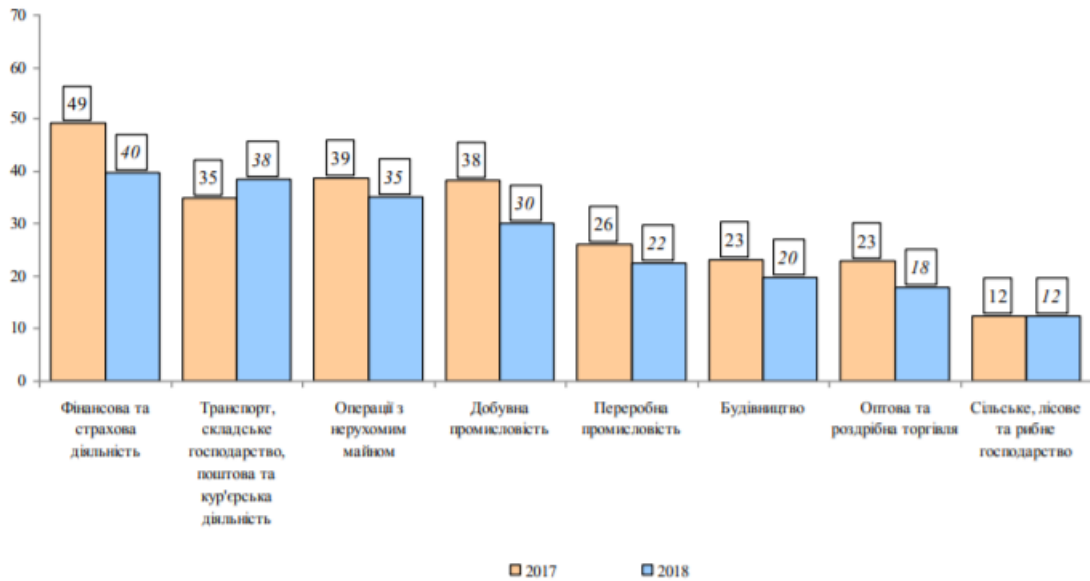

Рис. 1.4. Обсяг тіньової економіки за видами економічної діяльності, % від обсягу офіційного ВДВ відповідного ВЕД

Джерело: Джерело: статистика Держстату, розрахована Мінекономрозвитком

По традиції найвищий рівень тіньового сектору було показано згідно методу “витрати населення – роздрібний товарооборот” – 46% від обсягу офіційних даних показника ВВП. Проте в порівнянні з показником 2017 року він впав на 2 в.п. Сформовану у 2017 році тенденцію до спаду рівня тіньової економіки за цим методом зберегли у звітному періоді завдяки ефекту заохочення від підвищення рівня мінімальної заробітної плати з 01.01.2018 (майже на 16,3% та становила 3723 грн).

У 2018 році номінальна середньомісячна заробітна плата офіційно працевлаштованих працівників підвищилась на 24,8% до 8865 грн (для порівняння, у 2017 році становила 7104 грн.), заробітна плата, що коригувалась індексом споживчих цін – на 12,5%. Неможливо проігнорувати той факт, що виріс споживчий попит після надання населенню переваги учасникам господарських відносин у роздрібній торгівлі. Відбулось це завдяки стриманій динаміці інфляційних процесів, що була забезпечена, в тому числі, дією

ринкових механізмів (наприклад законом про демонополізацію ринку) та достатку продукції на ринку.

1.3. Механізми детінізації економіки

Як показує світова практика, проблема виведення тіньового капіталу не втрачає актуальність в усіх країнах. Аналізуючи історичні події, що склалася в країнах, проблеми вирішують з різними намірами та використовують різні механізми. Найрадикальніше це відбувається в країнах, що втомились від корумпованих режимів та вирішили поставити справедливість на перший план. Зазвичай, це відбувається за допомогою конфіскації та націоналізації майна та доходів тих, хто порушував чинне законодавство держави.

Розвинені країни реалізують більш вузькі прагматичні механізми державного регулювання детінізації економіки – повернення капіталу, легалізація доходів, отриманих за кордоном тощо – та застосовують для цього більш лояльні способи. Останнім часом проблема вирішується шляхом застосування механізмів легалізації або амністії капіталів. Міжнародний досвід засвідчує існування закономірності – легалізації або амністії доходів і капіталу, яка найчастіше ініціюється урядом, що щойно прийшов до влади.

Країни, що вже застосували фінансові амністії: США, Бельгія, Франція, Швеція Грузія, Німеччина, Італія, Швейцарія, Казахстан, Індія, Туреччина, Ірландія, країни Латинської Америки. Однією з перших цей крок здійснили США. Після того, як відмінили «Сухий закон» торговцям алкоголю надали можливість легалізувати отримані доходи від своєї діяльності. Ці ресурси були офіційно реінвестовані у відродження економіки держави [24, с. 82].

Принципами проведення легалізації або амністії доходів стали:

- точне визначення всіх видів доходів і капіталів, що не підпадають під легалізацію / амністію;
- одноразове проведення процедури впродовж законодавчо обраного періоду (зазвичай 1 рік);

- даний процес несе неконфіскаційний характер;
- точні гарантії звільнення від покарання за зареєстровані об'єкти;
- гарантії щодо приватності інформації;
- поєднання амністії з жорсткішими умовами покарання вразі приховування доходів;
- довготривала роз'яснювальна робота.

Як показав досвід це стало найкращим засобом і застосування механізмів державного регулювання, і проведення детінізації, і захисту прав людини. Німецький уряд під час амністії заявив, що ті, хто до кінця 2004 року добровільно не занесуть до реєстру свої тіньові доходи, будуть покарані та переслідуватимуться відповідно до законодавства. Уряд Німеччини, підписавши в лютому 2003 року закон про податкову амністію, пообіцяв усім німцям, які задекларують тіньові доходи, не застосовувати звичайних заходів кримінального переслідування, в разі оголошення про розміри прихованих доходів. Громадяни Німеччини були зобов'язані до кінця 2003 року сплатити з цієї суми чверть податку. Якщо ця вимога не виконувалась, то сума податку збільшувалася на 10%. Проте аналітики вважають, що така досить репресивна схема не завжди може давати бажаних результатів і орієнтуватись варто на ментальність народу [25]. Варто зазначити, що проведене дослідження дає підстави узагальнити, що і серед світових науковців німецька амністія не мала визнання.

Також досить ефективно впровадження механізмів державного регулювання детінізації економіки провела Бельгія. Найдосконалішим законом про амністію капіталу серед науковців вважається бельгійський закон про амністію капіталу, який був опублікованим 16 січня 2004 року [25]. У ньому йшлося, що бельгійці зможуть легалізувати гроші, привласнені приватними особами, залучені від інвестицій поза межами держави. До того ж бельгійці могли: не завозити кошти до Європи, а просто задекларувати їх (тоді податок буде становити всього 9%); вкласти їх у ЄС щонайменше як на 3 роки (тоді податок ще більш зменшується до 6%). За це вони отримували документ, який становив, що на них не буде заводитись кримінальна справа за ухилення від

податків. В Італії ухвалили програму, за якої повністю зберігали анонімність осіб, які захотіли повернути на батьківщину свої кошти. Кошти повертаються після відкриття рахунку в комерційному банку, що зберігає анонімність особистості. Подібна схема застосовується також для легалізації нерухомості. Конкретна особа передавала права банку для декларації 2,5% від вартості активів, не розкриваючи місце та характер нерухомості, активів і власності [24, с. 85].

Підсумовуючи заходи ефективності та високих показників результатів проведення амністій в Італії та Казахстані, можна затвердити:

- повну конфіденційність усіх переміщень активів для податківців та інших державних структур;
- оподаткування задекларованого доходу через спеціальний фінансовий інститут на умовах конфіденційності;
- звільнення від подання декларації, сплати податкових заборгованостей, аудиту коштів, отриманих до проведеної легалізації;
- зобов'язання держави щодо ліквідації записів про податкові заборгованості, пені та штрафи щодо активів, представлених до проведеної легалізації.

Таким чином, економічна амністія являє собою чергову спробу держави реанімувати економіку країни і поповнити державний бюджет. Джерелом поповнення державної скарбниці може стати тіньова економіка, яка, за оцінками фахівців, становить значний відсоток ВВП. Відповідно до аналізу можемо зробити висновок, що ефективність фінансових амністій в першу чергу залежить від механізмів державного регулювання, довіри народу до місцевої влади та від почуття безпеки, наданої з боку держави (закон про анонімність та конфіденційність) особам, які декларують доходи. Просліджується тенденція у країнах, що отримали результати від проведеної амністії: всі країни реформують податкову систему загалом, поширюють карні та запобіжні заходів за порушення податкового законодавства, збільшують повноваження фіскальних органів

управління та органів переслідування за злочини в цьому секторі після запровадження амністії.

Висновки до розділу 1

Отже, намагаючись узагальнити визначення тіньової економіки можна прийти до висновку, що сьогодні не існує однієї єдиної концепції структури та розробки ефективних універсальних методів боротьби. Проте найвдалішим з них на сьогодні є таке: тіньова економіка – це провадження економічної діяльності суб'єктами господарювання, що має незаконний характер та має певні ознаки: уникнення від податків, оборот капіталу за рамками економічної системи держави, залучення доходу, що не декларується та порушує закон, володіння бізнесом та налагодження партнерських взаємовідносин з країною-агресором. Тіньовий сектор економіки значно зріс у 90-ті роки 20 ст. при розпаді СРСР, активізації процесів приватизації державної власності, поділу капіталу та в умовах неідеального законодавства у справі ведення підприємницької діяльності. Всі ці зміни змусили проводити державне регулювання підприємницької діяльності при умовах правового нігілізму та укорінення в житті населення явища корупції та рейдерства, які були формою захисту суспільства в нелегкий трансформаційний період. Цей період триває в житті нашої країни досі, тому мета державної політики – спрямувати сили на виважене регулювання та координацію дій бізнесу та державі, щоб збільшити процент детінізованої економіки та забезпечити економічну безпеку держави. Проте неформальна економіка часто створює додаткові можливості для ринку зайнятості, причому не лише нелегальної, оскільки цей чорний сектор потребує багато споживчих товарів, що постачаються з легального сектора (виробничі матеріали, продукти, послуги, ресурси, тощо). Галузі тіньової економіки приносять проривні новітні технології, що підвищують рівень життя та комфорту суспільства, а сама тіньова економіка часто може стати таким собі амортизатором для потрясіння легальної економіки та стабілізувати систему в

цілому. Існує багато методів для приблизного підрахунку тіньового сектору в країні. Показники, розраховані за цими методами можуть бути розбіжними та коливатись з різницею до 10-15%. При попередніх підрахунках Міністерства економічного розвитку України, частка тіньової економіки склала 33% від загального розміру ВВП за даними на 2018 рік. Згідно методу збитковості суб'єктів господарювання, за 2018 рік рівень тіньової економіки складав 18% від загального обсягу українського ВВП. Високий рівень тіньового сегменту зафіксували у внутрішньо економічній діяльності “Фінанси та страхування” – 40% від обсягу офіційного ВВП до даної внутрішньо економічної діяльності. Найвищий рівень тіньового сектору було показано згідно методу “витрати населення – роздрібний товарооборот” – 46% від обсягу офіційних даних показника ВВП.

РОЗДІЛ 2

СУЧАСНИЙ СТАН ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ ТА ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ

2.1. Аналіз масштабів та особливостей функціонування тіньового сектору економіки в Україні

Проблема визначення розмірів тіньової економіки з'явилася в один час з появою саме цього поняття. Але аж до цього дня не розроблено єдиної методології оцінки обсягів тіньової економіки, котра б точно визначила частку тіньової економіки у валовому внутрішньому продукті країн й використовувалася у всьому світі.

Відносно головних показників соціально-економічного розвитку в Україні наявне значне відставання не тільки у порівнянні з країнами Східної Європи, але й зайняття з більшої частини показників останнє місце серед країн СНД. Значне поліпшення життєвого рівня можливе лише за конкретних умов, насамперед створення комфортних умов для ведення підприємницької діяльності та притоку грошових та підприємницьких інвестицій в Україну. Але інвестиції направляються тільки в ті країни, де для інвестування можливе створення комфортних умов: стабільності, прозорості, передбачуваності, мінімального оподаткування і можливості отримати необхідні дозволи. Створення сприятливих умов можливе лише паралельно знижуючи тіньовий економічний сектор.

Державною статистичною службою України протягом останніх років визначаються масштаби тіньової економіки на рівні 15-18% ВВП. Проте потрібно зауважити зазначити щодо розходження цих даних від результатів інших служб та науковців [8, с. 333].

Одним із щорічних завдань Міністерства економічного розвитку та торгівлі України є розрахунок інтегрального показника розміру тіньового

сектору економіки. Розрахунок зазначеного показника проводять за допомогою різних методів, якими враховується розбіжність відносно доходів і витрат населення, готівкової динаміки в обігу і виробничих обсягів, використання електроенергії і виробничих обсягів, а також динаміки цін виробничих факторів, готової продукції та виробничої рентабельності.

Метод «витрати населення – роздрібний товарообіг» пов'язують з виявленням перевищення споживання грошових витрат суспільства країни на купівлю товарів та послуг над загальною сумою обсягу продажу суспільству країни товарів та послуг всіма підприємствами.

Суть електричного методу в порівнюванні між приростом внутрішнього споживання електроенергії та приростом ВВП. Припускають, що між приростом споживання та приростом ВВП існує взаємозв'язок. Якщо ж приріст внутрішнього споживання електроенергії перевищує приріст реального ВВП, то вважають, що електроенергію направляють на виробничі потужності в тіньовій економіці.

Монетарний метод полягає у формулюванні тенденції змін співвідношення обсягів готівкових коштів до банківських депозитів протягом досліджуваного періоду.

Фінансовий метод полягає у формулюванні тенденції змін пропорційності між товарів, робіт і послуг, використаних у виробництві, та валовим доходом підприємств як загалом в країні, так і в певній галузі економіки [9].

Упродовж I кварталу 2019 року, незважаючи на те, що національна економіка ще раз склала стрес-іспит на стійкість до змін негативного характеру, тенденцію до скорочення рівня тіньової економіки, започатковану у другій половині 2018 року, було збережено (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Оцінка частки тіньового сектору економіки України, % ВВП

Рік	Інтегральний показник рівня тіньової економіки	Метод «витрати населення – роздрібний товарообіг»	Електричний метод	Монетарний метод	Метод збитковості підприємств	Оцінка професора Фрідріха Шнайдера
2013	38	44	37	30	30	41,1
2014	34	48	29	26	25	40,4
2015	34	46	29	24	27	40,0
2016	35	51	30	23	27	39,5
2017	43	58	38	33	35	46,5
2018	40	56	36	30	26	47,1
1 кв. 2019	41	54	34	29	34	-

Джерело: Міністерство економічного розвитку України

При попередніх підрахунках Міністерства економічного розвитку в першому кварталі 2019 року частка тіньової економіки складала 41% від офіційного рівня ВВП. Це на 5 відсоткових пунктів менше ніж в першому кварталі 2018 року.

Всі методи, за допомогою яких проводить розрахунок рівня тіньової економіки, дали один результат: рівень зменшився в порівняння з першим кварталом 2018 року:

- метод збитковості підприємств (рівень тіньової економіки становив 13 в.п. або до 34% та загального обсягу офіційного ВВП);
- монетарний метод (рівень тіньової економіки зменшився на 6 в.п. та становив до 29% від загального обсягу офіційного ВВП);
- електричний метод (рівень тіньової економіки зменшився на 3 в.п. та становив до 34% від загального обсягу офіційного ВВП);

- метод «витрати населення – роздрібний товарооборот» (рівень тіньової економіки зменшився на 2 в.п. та становив до 54% від загального обсягу офіційного ВВП) [9] (рис. 2.1).

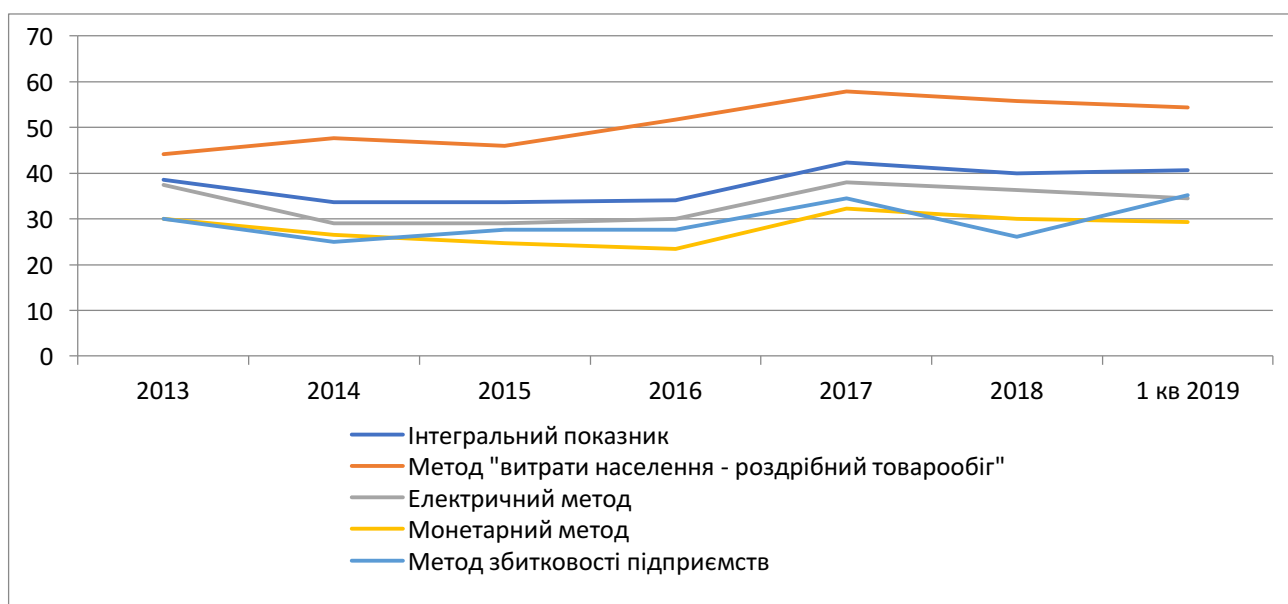

Рис. 2.1. Динаміка рівня тіньової економіки за окремими методами, % від обсягу офіційного ВВП

Джерело: складено автором на основі власного дослідження

Найвищі показники належать професору Лінцького університету Фрідріху Шнайдеру, що входить в коло найавторитетніших світових експертів з дослідження тіньової економіки. Відповідно до його розрахунків показник тіньового сектору в економіці з 2002 по 2018 коливався в інтервалі 39,5-49,2%. Ним були розраховані тіньові економіки в 162-х країнах світу. Використання цього показника є поширеним у міжнародних порівняннях [10].

Розповсюдження тіньової економіки негативно впливає на ефективність механізмів та інструментів керівництва національною економікою та глобального менеджменту.

Становище тіньової економіки відображають в своїх показниках ряд світових рейтингів, в яких Україна займає найгірші місця.

Аналіз показників Індексу економічних свобод від 2019 року засвідчив, що найбільш несприятливі умови для економічного розвитку поміж європейських та більшості пострадянських країн має Україна. Динамічні показники висвітлюють

незадовільний інвестиційний клімат і корупційний рівень, у цьому відношенні Україна займає невтішні місця: 150 та 169 місце. Для порівняння – показники за оцінюванням рівня корупції відповідають Уганді, а за оцінюванням інвестиційної привабливості – Ефіопії. Індекс корупційного сприйняття 2018 згідно показників Transparency International свідчить про значне погіршення умов, в яких ведеться довгостроковий бізнес в Україні. Основні причини пов'язані з корумпованим протекціонізмом та злитими політичними і бізнес-інтересами. Згідно з дослідженням Transparency International 2018 року, рейтинг України за рівнем корумпованості дещо підвищився. У 2016 році Україна займала у рейтингу 144 місце, а вже у 2018 посіла 130 місце. Індекс сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index, CPI) в Україні у 2018 році становить 27 балів із 100 можливих (100 є найкращою оцінкою), порівняно з 25 балами у 2016 році. Хоча у нашій країні спостерігаються деякі покращення стосовно даного рейтингу, існує велика кількість негативних факторів у економіці, які національному уряду необхідно позбутися. Адже Україна у загальному рейтингу всіх інших досліджуваних 167 країн світу не посідає ані лідируючі, ані середні місця. Основні причини такого стану пов'язані з монополізованим бізнесом, неможливістю його довгострокового планування та окупацією з боку державних корупціонерів [11].

Рейтинг, пов'язаний з легкістю ведення бізнесу Doing Business-2019, піднімає Україну на 29 пунктів порівняно з Doing Business-2017, віддаючи 83-є місце. Загалом Україна у порівнянні з 2018 роком покращила свої показники у таких сферах: створення і юридична реєстрація підприємств (експерти додали 40 пунктів); підключення до системи електропостачання (плюс 1 пункт); реєстрація права власності (показник покращився на 3 пункти).

Зниження показників, на думку економічних експертів Міжнародного банку реконструкції і розвитку, здійснилося в сферах: отримання дозволів і ліцензій на будівництво (зниження на 1 пункт), сфера банківського кредитування (мінус 2 пункти), державний захист інвесторів (мінус 1 пункт), а також сплата податків (втратили 1 пункт в загальному рейтингу). За критеріями «Міжнародна

торгівля», «Рішення про неспроможність» та «Забезпечення виконання контрактів» експерти не зафіксували змін та підраховали, що Україна посідає за цими критеріями місця 109, 141 та 98 відповідно [12].

Позитивна динаміка за декілька років відображається відповідно до індексу глобальної конкурентоспроможності в рейтингу Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ), Україна піднялася з 84 місця у 2016 році на 79 місце в 2019.

Найкращий рівень нашої держави зафіксований у межах наступних індексів: індекс вищої освіти (34), розміру ринку (45-е місце), здоров'я і початкової освіти (45), інновацій (54), ефективності ринку праці (56) та інфраструктури (69). Фіксування найгірших позицій у наступних сферах: сфера макроекономічного середовища (134 місце), якості в інституційних структурах (130), розвитку фінансового ринку (121), ефективності товарного ринку (106) та умови ведення бізнесу (91) (табл. 2.2).

Таблиця 2.2.

Місце України у міжнародних рейтингах

	Economic Freedom Index, 2019	Corruption Perceptions Index, 2018	Doing Business, 2019	World Competitiveness Report, 2018-2019	Shadow Economy Index, 2011-2019
Місце, котре займає Україна	162 (із 166)	130 (із 167)	83 (із 189)	79 (із 140)	153 (із 162)
Джерело інформації	Heritage Foundation	Transparency International	World Bank	World Economic Forum	Schneider, Buehn, Montenegro

Джерело: складено автором на основі власного дослідження

Найкращими факторами для ведення бізнесу визначено наступні (за спаданням значення): ефективність і надійність банків, результативність державної антимонопольної політики, регулювання фондового ринку, захист

дрібних акціонерів, захист прав власності, незалежність суддів. Найгіршими факторами визначено: корупція на всіх рівнях, інфляція, марнотратство державних коштів, загроза тероризму, [13].

Проаналізувавши сучасний стан вітчизняного тінізаційного процесу економіки, виділяють такі головні чинники, які до нього призводять:

- тривалий час скорочуються обсяги кредитування юридичних осіб через високу вартість залучених кредитних ресурсів (станом на кінець березня 2019 р. порівняно з даними на кінець березня 2018 р. кредити, надані підприємствам, скоротилися на 9,7%);
- зберігаються інвестиційні ризики (в період загострення внутрішньої політичної кризи та затримки з отриманням траншу МВФ);
- зберіглася «можливість» залишити контрабандні операції, що стало наслідком утворенню територій, які непідконтрольні владі в ході збройних конфліктів на території України;
- неефективно налаштоване адміністрування податків. Велике та несправедливе податкове навантаження, внаслідок чого збільшується частка збиткових фірм, низький рівень платіжної дисципліни підприємств, недосконалість податкового законодавства в країні. Негативом є прогресивна ставка податку з доходів фізичних осіб, що у свою чергу спричиняє масове виведення доходів громадян у більш сприятливе для них економічне середовище (в «тінь» або в «офшори»);
- наявність стійких корупційних зв'язків між представниками бізнесу та влади, унеможливають ведення прозорої економічної діяльності на всіх рівнях;
- неефективна система законодавства з контролю та покарання роботодавців за неофіційне працевлаштування та ухилення від оподаткування заробітної плати працівників [14];
- проблема доцільності державних закупівель. Система державних закупівель в Україні завжди мала дискримінаційний характер, але із впровадженням проведення електронних закупівель через систему

електронних торгів «ProZorro», ситуація була покращена. Система «ProZorro» створена з метою побудувати ефективну і прозору систему державних закупівель, яка унеможливить корупцію на цьому рівні завдяки всебічному громадському контролю та значному розширенню кола постачальників;

неефективність судових та правоохоронних систем, відсутність механізму чіткої державної політики боротьби з економічною злочинністю, низький рівень довіри громадян до правоохоронних та судових органів.

2.2. Проблеми детінізації економіки в Україні

Тінізація є поширеною практикою, під час якої приховуються прибутки від державних органів. Процес економічної детінізації є цілісною системою дій, котрі спрямовуються на те, щоб подолати та викорінити причини і передумови тіньового явища. Стратегічна мета економічної детінізації пов'язана з істотним зниженням тіньового рівня, у зв'язку з чим створюються сприятливі умови для того, щоб залучити тіньовий капітал до легальної економіки та примножити національні багатства [15, с. 56].

Основні причини, через які вихід української економіки з тіні загальмовується, наступні:

- наявність системних вад у податковій політиці (фактична зосередженість чинної податкової системи на тому, щоб максимально залучити бюджетні надходження, при цьому негативні наслідки - надмірний фіскальний тиск на суб'єкта господарювання або громадянина - часто не враховується);
- відсутнє повноцінне ринкове середовище (уповільнені інституційні, структурні та економічні зміни, недосконалість ринкового механізму пов'язана з неузгодженістю державної економічної політики щодо інтересів суб'єктів господарювання, з боку яких потребується самостійна розробка неформальних механізмів, згідно яких формується взаємна співпраця);

- наявність високого рівня корумпованості та некомпетентності державних службовців (корупція - найголовніший чинник, що має найбільший вплив на розвиток економіки та найбільшою перепорою на шляху, що пов'язаний з інтеграцію у світове співтовариство);
- нестабільний інвестиційний та підприємницький клімат;
- недостатність інвестиційного захисту;
- нестабільність у політичному середовищі тощо.

Найбільш масовий вид у тіньовій економічній діяльності пов'язаний з ухиленням щодо податкових сплат і обов'язкових платежів. Водночас потрібно пам'ятати про наявність складнощів при виявленні податкових порушень і підкуп працівників податкових служб, в результаті доля офіційно розкритих справ складає близько 10 % [16, с. 186].

Основні способи ухилення щодо податкових сплат:

- невраховані обіги, а саме: не враховуються реалізовані товари або послуги, наявність неофіційного бартеру, неврахованих платежів, неврахованих виплат заробітних плат;
- приховуються реальні прибуткові обсяги та доходи (при штучному завищенні собівартостей);
- приховуються доходи (для фізичних осіб);
- наявність штучного банкрутства та штучної неплатоспроможності;
- приховується або фальсифікується звітна документація та інформація щодо економічної діяльності;
- можлива зміна підпорядкування суб'єкта, пов'язаного з економічною діяльністю [8, с. 76].

Питання детінізації економіки постає перед вченими не одне десятиріччя, тому розглянемо основні механізми боротьби з даним явищем української економіки.

Згідно з думкою Ю. Нехайчука, механізми детінізації на сучасному етапі це:

- реформувати національну систему фінконтролю за вчинення незаконної діяльності по напрямку розроблення конкретних інструментів, які допоможуть обмежити тіншову систему перерозподілу фінансових ресурсів за кожним із конкретних випадків;
- сформувати спеціальний реєстр та загальний перелік декларацій із заявами по відшкодуванню ПДВ, які піддаються сумнівам;
- застосувати мінімальні ціни швидко реалізаційні товари імпорту (насамперед на ті, які обкладаються акцизним податком) для розрахунків і сплати податків;
- створити інститут з представників податкової та митної служб за кордоном (щоб обмінюватися інформацією про обкладання податками ЗЕД українських підприємств);
- запровадити моніторинг за внутрішніми фірмовими цінами в рамках холдингів;
- застосувати зміни організаційної структури державних холдингів (в т. ч. позбавити підприємства права юридичної особи) тощо [6].

Багато спеціалістів пропонують користуватись минувою практикою країн-сусідів. По-перше, використовуючи досвід уряду Польщі, заборонити господарську діяльність тим фізичним особам, що були раніше помічені у скоєнні серйозного податкового злочину; притягати до кримінальної відповідальності порушників права інтелектуальної власності, зокрема у IT-сфері. По-друге, використовуючи досвід США, посилити роль держслужбовців у контролі за поширенням чорного сектору в регіоні. По-третє, використовуючи досвід Франції, скоротити імовірність проведення експортно-імпорتنих процедур державними суб'єктами економічних відносин з компаніями, що локуються в офшорних зонах. По-четверте, спираючись на досвід Англії, нам для боротьби з корумпованою системою потрібно збільшити довіру громадян до влади, забезпечити добросовісність судів, продумати справедливі карні методи за

корупцію. По-п'яте, використовуючи досвід Німеччини, удосконалити податкову систему. По-шосте, спираючись на досвід Євросоюзу, долучитись до міжнародних організацій, що борються з приховуванням та крадіжкою грошей. Таким чином, вчені пропонують адаптувати конкретні напрацювання світової практики щодо подолання тіньової економіки в Україні, однак зазначені механізми мають економічне спрямування та направлені на розробку та впровадження відповідних організаційних заходів.

Водночас, І. Кондрат та Т. Миндюк до основних механізмів детінізації сучасної економіки України зараховують:

1. Стимулювати інвестиційні процеси – необхідно розробляти податкове стимулювання по інвестиційному використанню кредитних ресурсів комерційних банків; відмовитися від оподаткування частини прибутків суб'єкту господарювання, яке він витратив на інвестиції, зокрема в інноваційну сферу;

2. Вдосконалювати монетарну політику – основне завдання цієї сфери – заохотити зменшувати розриви рівня депозитних та кредитних відсотків комерційних банків. Необхідно розширювати банківське кредитування галузей, які визначили як пріоритетні та підприємства, що здатні до швидкого обігу капіталів та реалізації товарів/послуг. Забезпечити стабільність курсу гривні. Удосконалити механізми гарантування внесків населення у фінансово-кредитні установи;

3. Створити сприятливі умови для піднесення підприємницької діяльності – надати правове та методичне заохочення створення малих підприємств, скласти інвестиційні плани та програми для індивідуального підприємництва, інших форм самостійних інвестувань заощаджень та самозайнятості населення тощо, розвивати бізнес-інкубатори, точкові територіально-виробничі зони, технопарки тощо;

4. Забезпечити зростання (безкоштовне для підприємництва) компетентності управлінських кадрів державних і приватних підприємств, спираючись на нову сучасну програму освіти у менеджменті, аудиті, бухгалтерського обліку, фінансового та кризового планування.

5. Здійснити податкову реформу – основне завдання якої стане забезпечити довготерміновий розвиток економіки України за рахунок значного зниження і вирівнювання податкового навантаження. Необхідно спростити податкову систему, посилити податковий контроль за витратами виробництв, мінімізувати витрати на виконання й адміністрування податкового законодавства.

6. Посили боротьбу з корупцією – вирішити проблеми з мінімізування корупційних виявів. Для цього необхідно встановити суворий контроль за виконання антикорупційних програм і рішень в усіх ланках державного апарату. Створити надійний організаційно-правове та фінансове забезпечення роботи правоохоронних органів і судів. Здійснити всеохопну ревізію нормативних та правових актів міністерств, відомств, органів місцевої влади щоб вони відповідали Конституції України та антикорупційному законодавству держави. Водночас зі стрімкими діями правоохоронних органів для запобігання та подолання корупції і шахрайства потрібно удосконалювати і посилювати рівень суспільного контролю за діяльністю керівних кадрів з широким залученням громадськості [7, с. 190].

Отож, потрібно розвивати не лише економічні показники, але і удосконалювати законодавство та антикорупційну політику. Адже без неї всі реформи, спрямовані на детінізацію економіки стануть не лише неефективними, але і зможуть дати новий плацдарм для схем відмивання грошей з держбюджету та податкового запасу. Стимулювання інвестиційної політики та проведення якісної політики у сфері зайнятості допоможе залучити притік коштів для розвитку економічних галузей та росту рівня життя громадян та країни загалом.

В українській економіці наявне високе податкове навантаження, тому в результаті ухилення від податкових сплат вигоди для підприємств можуть бути достатньо суттєвими. Висока корумпованість тягне за собою зниження ймовірності своєчасно виявити тих, хто ухиляється від сплат, наявність протиріччя та суперечливих положень у рамках законодавчих актів відкриває можливість зниження податкових зобов'язань. В результаті великого поширення

набула практика, пов'язана з мінімізацією податкового платежу чи взагалі з ухиленням від сплат.

Класичний приклад, коли мінімізуються податкові платежі, пов'язаний з ситуацією, коли збитки у минулих роках щодо податків на прибуток переносять у межі наступних періодів. На сьогоднішній день в українській економіці деякі державні та приватні підприємства виробничої сфери спеціально підтримують у збитковому стані, в результаті керівники та найближче оточення має можливість отримання тіншових доходів. Наприклад, згідно даних Рахункової палати в Україні функціонують приблизно тридцять державних холдингів та акціонерних компаній, рівень загальної заборгованості відносно державного бюджету більше ніж 10 млрд. грн., в той час як під управління було передано майно загальною вартістю 9 млрд. грн. [17, с. 104].

В результаті актуальна проблема української економіки пов'язана з тим, щоб реформувати податкову українську систему – забезпечити стабільність і ефективність роботи ДПС, котра формує переважну частину доходів у Державний бюджет України. Процес розв'язання потребує насамперед перебудувати управлінську систему, у межах якої адмініструються податки для того, щоб підвищити рівень добровільних виконань норм у податковому законодавстві України з боку платників податків.

Процес оптимізації діяльності ДПС є неможливим, якщо не запроваджені головні компоненти у сучасному менеджменті:

- вдосконалити порядок, згідно якого суб'єкти господарювання поділяються на окремі категорії;
- доцільно використовувати математичний підхід для того, щоб оцінювати ймовірність ухилення від податкових сплат;
- розподілені платники податків згідно категорій уваги для ДПС, першочерговість при включенні до планів-графіків, пов'язаних з документальними перевірками.

Фактори, за допомогою яких здійснюється така оцінка, відбираються ДПС України. Системні параметри налаштовуються на регіональних рівнях,

застосовуючи автоматизовану систему розподілу платників податків згідно категорій уваги.

Головне завдання ДПС - забезпечити контроль щодо дотримання податкового законодавства, правильність обчислень, повноту та своєчасність сплат до бюджету, надходження у державні цільові фонди податків і зборів (обов'язкові платежі), а також неподаткові доходи, що встановлюються законодавством [18, с. 3].

Окрім цього, заходи, покликані уникати ризиків, потребують впровадження у межах законодавчого і організаційного рівня. Законодавчий рівень має набір наступних напрямів:

- виявити з метою виключити у межах податкового законодавства суперечності, неузгодженості і прогалини, котрі можуть містити законодавчі або інші нормативно-правові акти;
- підготувати пропозиції, згідно яких вносяться зміни, покликані удосконалити податкове законодавство.

Організаційний рівень:

- удосконалювати роботу, покликану обслуговувати платників, а саме проводити роз'яснювальну роботу при заповненні форм податкових декларацій (розрахунків), декларувати податкові зобов'язання та податкові сплати, своєчасно інформувати платників податків щодо змін у податковому законодавстві;
- удосконалювати системи, покликані адмініструвати податки, збори, обов'язкові платежі на базі інформаційної системи підтримки прийняття рішень;
- удосконалити кабінетний аудит в якості методу, покликаного визначити напрями і перспективи проведення перевірок, удосконалювати методи, згідно яких проводиться контроль за платниками (виїзний аудит), потребується створити базу даних, до якої включені платники податків, котрі мають високий ризиковий ступінь, тим самим визначаючи пріоритетність при здійсненні перевірок;

- підвищити професійний рівень працівників органів ДПС;
- удосконалити систему, згідно якої взаємодіють підрозділи у державній податковій службі, а також взаємодію відносно інших органів державної влади у сфері інформаційного обміну [19, с. 104].

2.3. Тенденції боротьби з тіньовим сектором

Багато країн світу успішно борються з корупцією за допомогою спеціальних внутрішніх організацій, що намагаються понизити вплив розвитку тіньової економіки. Наприклад, Австрія консолідує сили митних служб, Контрольного відомства з нелегальної зайнятості закордонної робочої сили (КІАВ), податкових адміністрацій та Управління боротьби з кіберзлочинами.

В Бельгії заходиться центральне управління по боротьбі з корупцією, яке контролює Федеральна поліція. Німеччина в свою чергу створила певні організації, такі як, Федеральна фінансова поліція, Відділ боротьби з організованою злочинністю та корупцією, Департамент внутрішніх розслідувань [18, с. 40].

За результатами соціологічних опитувань, підприємцями вважається, що повідомлення всіх фінансових подробиць щодо себе при нестабільному законодавстві є дуже небезпечним. Таким чином у найкращих випадках легалізовані приховані доходи, що являють собою податкову амністію, можуть принести у бюджет кілька сотень мільйонів гривень. З боку вітчизняних підприємців (як юридичних, так і фізичних осіб), вихованих у жорсткій командно-адміністративній системі, наявне швидке пристосування до змін в українському законодавстві та завжди наявні «тіньові» варіанти. Виходячи з цього, легалізацію національного капіталу, що виглядає як податкова амністія, потрібно здійснювати із додатковими заходами, покликаними знизити загальне фіскальне навантаження відносно господарюючих суб'єктів будь-якого рівня. Інакше кажучи, прийняття нового податкового законодавства України є досить актуальним. Окрім цього, потребується остаточне скасування практики, коли

поправки та нові редакції закону вводять заднім числом (використовують в якості «пожежного» заходу для того, щоб поповнити державний бюджет) [20, с.79].

Справжньої стабілізації у вітчизняній економіці, виведення підприємницьких структур з тіньового сектора можна досягти в умовах, коли забезпечена політична і законодавча стабільність в Україні. Згідно з думкою багатьох дослідників стосовно даної проблеми, з боку цих факторів наявне спричинення невпевненості у підприємницьких структурах щодо того, чи є доцільною легальна діяльність на національному ринку.

Певні сподівання підприємницькі кола при вирішенні означених проблем пов'язують з тим, що в Україні успішно здійсниться адміністративна реформа. Безумовно, при кількісному скороченні управлінського та контролюючого апарату можливе спрощення реєстраційної системи та адміністративного нагляду за бізнесом та ліквідація перешкод на шляху його розвитку.

Наступний крок для створення в Україні сталого середовища і ринкових відносин пов'язаний з правовою реформою. Потребується усунути суперечності у межах чинного законодавства, кардинально переглянути Кримінальний та Цивільний кодекси, основи яких були закладені ще у 1963 році, привести чинні процесуальні законодавчі акти та підзаконні норми згідно сучасних вимог суспільного розвитку — потреба нашого часу. У правовій реформі в Україні також передбачається відмова від посиленої контрольної та фіскальної державної функції, напрацьовується законодавча база, здатна розвинути демократичність цілого правового суспільства. Лише за таких умов можливий вихід національної економіки «з тіні» та робота вітчизняного капіталу щодо потреб українського ринку. В результаті можливе створення нових робочих місць та залучення іноземних інвестицій до української економіки.

Отже, єдиним шляхом для подолання тіньового сектору є формування демократичного суспільства та побудови стабільних ринкових відносин на міжнародному ринку та вступ до ЄС [21, с. 41].

Спираючись на світовий досвід та ефективність функціонування українських антикорупційних органів, запропоновано на місцевому рівні при місцевих радах депутатів створити окремий структурний підрозділ з контролю за тіньовим сектором економіки. Він включатиме до свого складу депутатів місцевих рад і матиме державне фінансування. Відокремлений структурний підрозділ буде сприяти вирішенню проблем тінізації економіки в Україні. На відміну від сучасної організації контролю і протидії тінізації економіки на місцевому рівні, це дасть змогу не лише зосередити всі важелі державного управління в одній структурі, але й сприятиме кращій координації заходів детінізації.

З метою економії бюджетних коштів запропоновано спеціальний структурний підрозділ заснувати саме при місцевих радах депутатів. Для координації діяльності структурного підрозділу також пропонується залучити в якості експертів незалежних науковців. (рис. 2.2).

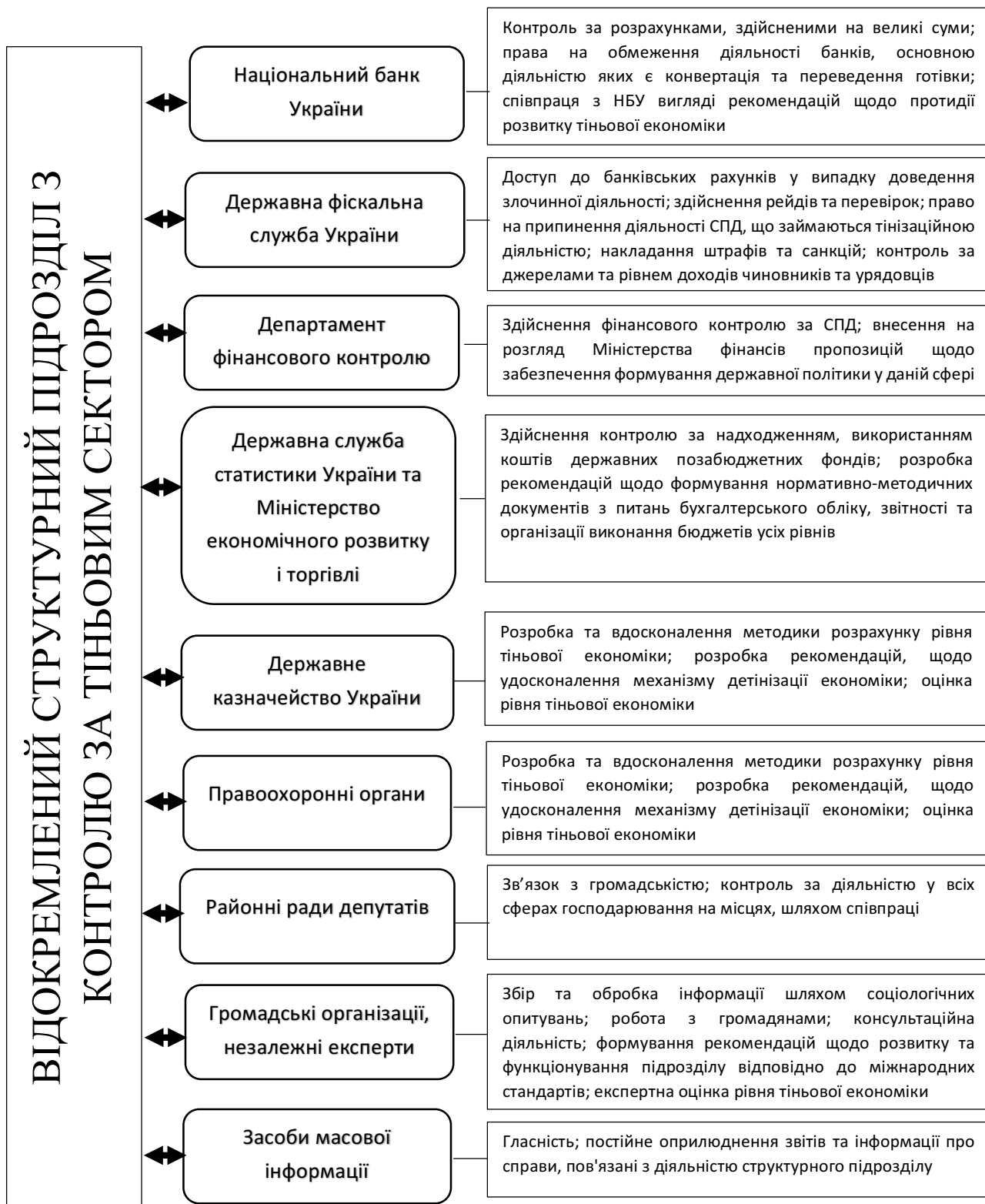

Рис. 2.2. Функціональна модель діяльності відокремленого структурного підрозділу з контролю за тіньовим сектором економіки

Джерело: складено автором

На відокремлений структурний підрозділ необхідно покласти відповідальність за розробку норм, нормативів та стандартів щодо діяльності, яка може бути пов'язаною із розвитком тіньового сектору. Також відокремлений структурний підрозділ повинен здійснювати роз'яснювальну та консультаційну роботу серед населення [22, с. 114].

Для держслужбовців необхідна розробка системи норм та приписів для регламентування їх діяльності та набір інструкцій щодо поведінки в різних ситуаціях для того, щоб чітко розмежовувати незаконну діяльність. Необхідне здійснення тренінгів з періодичністю один раз на рік щодо уникнення нелегальної діяльності.

Ще один напрямок у відокремленому структурному підрозділі пов'язаний з перевіркою державних службовців та політиків на місцевих рівнях перед тим, як вони займуть свою посаду, щодо порушень у корупційних або тінізаційних сферах, глибокою перевіркою джерел їх доходів. Також потребується здійснення періодичної перевірки державних службовців, в результаті якої виявляються недобросовісні працівники і контролювати подальшу діяльність осіб, котрі раніше займали керівні посади мали доступ до стратегічно важливої інформації або такої, котру можна класифікувати в якості державної таємниці і при її розголошенні можливе завдання шкоди щодо національних інтересів. Від цього органу потребується розробка норм і приписів щодо правил поведінки державних службовців як тих, що працюють всередині країни, так і тих, що відправились у відрядження за кордон.

У той же час, при новоствореному підрозділі існує потреба у центрах і гарячих лініях для можливості звертання громадян і повідомлення з їхнього боку щодо відомих їм корупційних або тінізаційних фактів. Основою таких центрів та ліній повинні стати анонімність і надійність. Це означає, що особи, котрі повідомили щодо скоєного злочину або діяння, потребують збереження анонімності і не повинні мати відповідальності перед законодавством [23, с. 89].

Всю інформацію, котра надходить від громадян, потрібно перевіряти щодо надійності та достовірності. Тільки у випадках підтвердження правдивості можливий початок розслідування.

Одночасно новоствореним підрозділом несеться відповідальність щодо розробки і впровадження ефективної системи, котра оцінює обсяги тіньових потоків на місцевих рівнях. Також покладено розробляти і удосконалювати механізми економічної детінізації, результати яких потрібно подавати в якості пропозицій у Департамент фінансового контролю та Комітету по боротьбі з тіньовими потоками і корупцією.

Слід зазначити, що учасники «тіньової» економіки не мають змоги ані бажання щодо легалізації своєї діяльності також з причини, результатом якої можливе потрапляння до своєрідної економічної пастки.

Для того, щоб припинити окремі тіньові схеми та обмежити тіньову економіку, запропоновано використання таких методів:

- сформувати спеціальний реєстр і загальний перелік декларацій, де заявлені до відшкодування суми ПДВ, котрі викликають сумнів. Окрім цього, податковими підрозділами для юридичних осіб після того, як попередні перевірки завершені, потребується формування реєстрів платників, котрими було заявлено щодо відшкодування податкових сум 100 тис. грн. і вище, декларації яких не викликають сумніву;
- застосування мінімальних цін щодо високоліквідних імпорتنих товарів (насамперед підакцизних) для правильного розрахунку та податкових сплат. Потребується створення інституту представників митних і податкових служб за кордоном для інформаційного обміну щодо оподатковувань у зовнішньо-економічній діяльності українських підприємницьких суб'єктів. Контроль щодо обсягів і товарного асортименту, що імпортується, потребується облаштування митниць, що мають сучасні засоби контролю та обліку товарних потоків;
- запровадження моніторингу щодо внутрішньо-фірмових цін в межах холдингових компаній, що має на меті запобігти реалізації тіньових сум

(до них входять також транснаціональні корпорації), котрі надалі переводяться за кордон. Можливість запровадження моніторингу існує у межах будь-якої галузі з наявністю технологічної кооперації та створенням холдингової компанії;

- введення системи, пов'язаної з регресивно-прогресивним оподаткуванням, що розширюється після скорочення бази оподаткування і, навпаки, знижується при збільшенні результативності роботи. Такі умови легалізації доходів сприяють наповненню бюджету.

Висновки до розділу 2

Отже, в першому кварталі 2019 року частка тіньової економіки складала 41% від офіційного рівня ВВП. Це на 5 відсоткових пунктів менше ніж в першому кварталі 2018 року.

Всі методи, за допомогою яких проводиться розрахунок рівня тіньової економіки, дали один результат: рівень зменшився в порівняння з першим кварталом 2018 року:

- метод збитковості підприємств (рівень тіньової економіки становив 13 в.п. або до 34% та загального обсягу офіційного ВВП);
- монетарний метод (рівень тіньової економіки зменшився на 6 в.п. та становив до 29% від загального обсягу офіційного ВВП);
- електричний метод (рівень тіньової економіки зменшився на 3 в.п. та становив до 34% від загального обсягу офіційного ВВП);
- метод «витрати населення – роздрібний товарооборот» (рівень тіньової економіки зменшився на 2 в.п. та становив до 54% від загального обсягу офіційного ВВП)

Динамічні показники висвітлюють незадовільний інвестиційний клімат і корупційний рівень, у цьому відношенні Україна посідає 169 та 150 місця відповідно. Багато спеціалістів пропонують користуватись минувою практикою країн-сусідів. По-перше, використовуючи досвід уряду Польщі,

заборонити господарську діяльність тим фізичним особам, що були раніше помічені у скоєнні серйозного податкового злочину; притягати до кримінальної відповідальності порушників права інтелектуальної власності, зокрема у IT-сфері. По-друге, використовуючи досвід США, посилити роль держслужбовців у контролі за поширенням чорного сектору в регіоні. По-третє, використовуючи досвід Франції, скоротити імовірність проведення експортно-імпорتنих процедур державними суб'єктами економічних відносин з компаніями, що локуються в офшорних зонах. По-четверте, спираючись на досвід Англії, нам для боротьби з корумпованою системою потрібно збільшити довіру громадян до влади, забезпечити добросовісність судів, продумати справедливі карні методи за корупцію. По-п'яте, використовуючи досвід Німеччини, удосконалити податкову систему. По-шосте, спираючись на досвід Євросоюзу, долучитись до міжнародних організацій, що борються з приховуванням та крадіжкою грошей. Таким чином, вчені пропонують адаптувати конкретні напрацювання світової практики щодо подолання тіньової економіки в Україні, однак зазначені механізми мають економічне спрямування та направлені на розробку та впровадження відповідних організаційних заходів.

РОЗДІЛ 3

ПЕРСПЕКТИВИ ТА ПРОГНОЗУВАННЯ РОСТУ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ

3.1. Екстрактивні інститути

Екстрактивні економічні інституції – це інституції, в результаті функціонування яких одна суспільна група постійно збагачується за рахунок іншої. Екстрактивні політичні інституції тримають владу в руках обмеженого кола еліти. Вони перешкоджають іншим групам громадян отримувати для себе вигоду від участі в економічних відносинах. При цьому еліти підтримують свою владу за допомогою армії, поліції, залежних судів та інших структур.

Екстрактивні інституції по суті прирівнюються до рентної економіки – доходів від природних ресурсів, монополій, рабської праці і олігархічної влади, яка відтісняє більшу частину суспільства від розподілу доходів і прийняття рішень.

Економічна та політична система України належать до перехідних структур, що зберігають риси як інклюзивності, так і екстрактивності, перебуваючи на перехресті і вимагаючи здійснення структурних змін у напрямі інклюзивного розвитку. Наприклад, формально в Україні є свобода слова, однак фактично більшість впливових медіа ресурсів розподілені між декількома олігархічними групами. Такий стан речей призводить до того, що різні соціальні групи не мають змоги отримувати всебічну інформацію. Також власники медіа ресурсів не зацікавлені в поширенні знань та економічної грамотності серед населення. Це призводить до нерозуміння економічних процесів, що відбуваються в державі, та полегшення маніпулювання суспільною думкою для прийняття тих чи інших економічних і політичних рішень.

В Україні більше екстрактивних інституцій через історичні процеси. Радянський Союз мав надзвичайно централізовану, автократичну державу, дуже

екстрактивні економічні інституції, які були неефективними. Існувало чимало неформальних зв'язків та шляхів обійти систему. Як результат, після набуття незалежності інституції збереглись. Таким чином, відбувається консервування екстрактивної структури економіки, за якої неефективні політичні та економічні структури спричиняють економічну стагнацію.

Екстрактивні економічні інституції затримують зростання економіки України, збільшуючи розрив рівня доходів населення і зменшуючи обсяги споживчого інтересу. Проте найстрашнішим є їх вплив на сферу інновацій та технологій, яка сьогодні має найбільший вклад до економічного зростання. В першу чергу, економічні інституції породжують інтерес господарської діяльності, залучення інвестицій, впровадження інновацій. За своєю природою, екстрактивні інституції спрямовані лише на перерозподіл оціненої вартості, а не на отримання прибутку від інновацій. Олігархи не зацікавлені у інноваціях, тому що вони є процесом творчих змін, а такі процеси можуть призвести до фундаментальних структурних і організаційних змін в економіці. Вже давно Україна потребувала фундаментальних системних змін в економіці, проте олігархічні еліти отримують роками тіньові доходи у сировинних секторах, та завуальовано створюють альтернативні приховані осередки влади. Консервація багатой сировинної спеціалізації економіки України робить неможливим рівномірного зростання добробуту всього суспільства.

Причини екстрактивних інституцій в Україні:

- прихована система державних закупівель, завдяки якій олігархічна еліта привласнює кошти бюджетів на всіх рівнях;
- тіньова система тарифів на житлово-комунальні послуги, що забезпечує тіньове субсидування енергетичних компаній за рахунок населення;
- необґрунтовані податкові пільги та дотації окремим галузям економіки;
- корупційне «оподаткування» малого та середнього бізнесу з боку контролюючих органів;
- тіньовий інститут тих, хто контролює виведення коштів державних підприємств через посередницькі структури;

- штучні обмеження для входу на ринки, що створюються умовами тендерів, інвестиційних та приватизаційних конкурсів, а також дозвільною системою;
- системи державного гарантування кредитів та рефінансування проблемних банків в умовах слабкості контролю за поверненням кредитних коштів фактично використовуються для їх незаконного привласнення;
- недостатня специфікація та захист прав власності, що уможливорює рейдерські захоплення успішного бізнесу тощо [26, с. 1]

Аби стати інклюзивними, економічні інститути повинні поважати приватну власність, мати неупереджену судову систему й створити конкурентоспроможне середовище, у якому громадяни зможуть обмінюватись товарами та послугами. Економічні інститути повинні гарантувати можливості створення нового прозорого бізнесу.

Дарон Аджемогл та Джеймс Робінсон автори книги «Чому нації занепадають. Походження влади, багатства, бідності», ввели поняття екстрактивності та інклюзивності інституцій. Опираючись на теорію К. Маркса, автори пояснюють, як бідні держави мають наздогнати розвинені країни.

Проте самі автори не дали визначення слова «інститут», диференціацію на офіційні та неофіційні інститути. Автори стверджують, що інклюзивні інститути мають допомагати стимулювати економіку, цінувати економічну свободу кожної людини, «заохочувати великі маси людей до економічної діяльності» та є централізованими, тобто сильно контролюються державою, а екстрактивні ж навпаки – мають протилежний характер, не мають на меті розвивати економічну свободу суспільства, не є централізованими. Річ у тому, що автори вважають, що можновладцю, який діє лише за власної вигоди, потрібні «дрібні васали» для підтримання економічного деспотизму, повертаючись до феодального правління, вибудовуючи піраміду, де усі ресурси йдуть нагору, потроху лишаючи на інших рівнях, у той час як сильна країна з сильним урядом і найменшим сполученням адміністративної ланки створює інклюзивні інститути.

Автори таким чином надають читачеві новий погляд на політичне та економічне обґрунтування, щоправда, на нашу думку, не зовсім коректне: дослідження обумовлене лише емпірикою, статистичний аналіз відсутній. Держави з екстрактивними інституціями можуть мати сильний економічний розвиток, проте на короткостроковій перспективі, допоки технології інклюзивних інституцій не вийдуть наперед, оскільки суб'єктам (на думку авторів) екстрактивних інституцій бракує мотивації ризикувати з новими технологіями.

Тож для виявлення того, наскільки сильно в Україні наявні екстрактивні інститути, вирішено провести дослідження, в ході якого виявити залежність між ВВП та іноземними прямими інвестиціями, витратами держав на науку та податками на дохід в таких країнах як Україна, Росія, Китай, Сінгапур, Польща і США.

Модель: було вирішено змоделювати обрані інституції для перевірки гіпотези. Обрані країни не є випадковими – Китай (найбільша кількість ланок децентралізації – близько 24, до того ж країна, що вже суперечить думкам авторів, адже її технології є провідними, а її політика та економіка вміщує в собі певні відголоски марксизму, до якого мають йти інклюзивні держави), Сінгапур (найменша ланка – 1, сильна економічно-розвинена держава), США (федералізована, попри це – з одним з найбільших, серед обраних країн, індексу ведення бізнесу, а також одна з найбільш технологічно розвинутих держав, що також суперечить гіпотезі), Росія (федеративна держава), Польща та Україна.

У моделі перевіряється, від чого залежить розвиток економіки держави – від розвитку екстрактивних чи інклюзивних інституцій.

ГІПОТЕЗА: розвиток екстрактивних інституцій негативно впливає на розвиток економіки держави.

Що стосується обраних даних, то обрано у якості Y – приріст ВВП, адже мета інституцій - економічний розвиток, що можна побачити у такому виразі. У якості X :

- GOV_EXP_GDP – витрати держави, % від ВВП. Так можна визначити, наскільки децентралізованою є влада, умовно асимілюючи державні

витрати з адміністративними (найменший у Сінгапурі – біля 8%, найбільший в Україні – біля 20%, що пояснюється впливом децентралізації, слабкої економіки та корупції);

- FDI – прямі іноземні інвестиції;
- SCIENCE – витрати на інноваційних розвиток та науку;
- TAXES_INC__TAX – податок на прибуток, частка від загальних податкових надходжень до держави (у Росії це близько 14%, в Україні - 25%, у США – більше 90%, по інших країнах – 25-45%).

Equation: UNTITLED Workfile: UNTITLED::Untitled\

View Proc Object Print Name Freeze Estimate Forecast Stats Resids

Dependent Variable: GDP_GROWTH
 Method: Least Squares
 Date: 03/19/20 Time: 00:34
 Sample: 1998 2018
 Included observations: 21

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
GOV_EXP_GDP	0.323849	0.863437	0.375070	0.7125
SCIENCE	-3.48E-09	5.51E-09	-0.631851	0.5364
TAXES_INC__TAX	1.037149	0.289511	3.582420	0.0025
FDI	1.78E-10	6.40E-10	0.278694	0.7840
C	-28.27848	22.91533	-1.234042	0.2350

R-squared	0.547388	Mean dependent var	2.232511
Adjusted R-squared	0.434235	S.D. dependent var	6.459868
S.E. of regression	4.858943	Akaike info criterion	6.203776
Sum squared resid	377.7493	Schwarz criterion	6.452472
Log likelihood	-60.13965	Hannan-Quinn criter.	6.257749
F-statistic	4.837586	Durbin-Watson stat	1.982113
Prob(F-statistic)	0.009474		

Рис. 3.1. Україна

Джерело: розраховано автором

Equation: UNTITLED Workfile: UNTITLED::Untitled\

View Proc Object Print Name Freeze Estimate Forecast Stats Resids

Dependent Variable: GDP_GROWTH
Method: Least Squares
Date: 03/19/20 Time: 00:35
Sample: 1 21
Included observations: 21

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
GOV_EXP_GDP	-2.945161	0.712033	-4.136272	0.0008
SCIENCE	-2.39E-10	1.90E-10	-1.261551	0.2252
TAXES_ON_INCOME_PROFITS	-0.097730	0.210376	-0.464551	0.6485
FDI	1.08E-10	4.31E-11	2.505811	0.0234
C	56.21836	14.11128	3.983931	0.0011

R-squared	0.654629	Mean dependent var	3.466980
Adjusted R-squared	0.568286	S.D. dependent var	4.514012
S.E. of regression	2.965929	Akaike info criterion	5.216514
Sum squared resid	140.7478	Schwarz criterion	5.465210
Log likelihood	-49.77340	Hannan-Quinn criter.	5.270488
F-statistic	7.581742	Durbin-Watson stat	1.195645
Prob(F-statistic)	0.001263		

Рис. 3.2. Росія

Джерело: розраховано автором

Equation: UNTITLED Workfile: UNTITLED::Untitled\

View Proc Object Print Name Freeze Estimate Forecast Stats Resids

Dependent Variable: GDP_GROWTH
Method: Least Squares
Date: 03/19/20 Time: 00:40
Sample: 1 20
Included observations: 20

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
GOV_EXP_GDP	-1.063666	0.404336	-2.630649	0.0189
SCIENCE	-5.42E-12	3.71E-12	-1.460776	0.1647
TAXES_ON_INCOME_PROFITS	0.017742	0.152724	0.116169	0.9091
LOG(FDI)	0.511739	0.937715	0.545730	0.5933
C	5.314441	25.42915	0.208990	0.8373

R-squared	0.445223	Mean dependent var	2.205127
Adjusted R-squared	0.297282	S.D. dependent var	1.575760
S.E. of regression	1.320932	Akaike info criterion	3.606870
Sum squared resid	26.17292	Schwarz criterion	3.855803
Log likelihood	-31.06870	Hannan-Quinn criter.	3.655464
F-statistic	3.009471	Durbin-Watson stat	1.630633
Prob(F-statistic)	0.052275		

Рис. 3.3. США

Джерело: розраховано автором

Equation: UNTITLED Workfile: UNTITLED::Untitled\

View Proc Object Print Name Freeze Estimate Forecast Stats Resids

Dependent Variable: GDP_GROWTH
Method: Least Squares
Date: 03/19/20 Time: 00:41
Sample: 1 20
Included observations: 20

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
GOV_EXP_GDP	-1.448942	1.216785	-1.190795	0.2522
SCIENCE	-1.86E-09	7.65E-10	-2.424775	0.0284
TAXES_ON_INCOME_PROFITS	-0.390038	0.379723	-1.027163	0.3206
FDI	9.89E-11	6.76E-11	1.462999	0.1641
C	42.34705	14.53372	2.913710	0.0107

R-squared	0.456274	Mean dependent var	5.299329
Adjusted R-squared	0.311280	S.D. dependent var	3.667228
S.E. of regression	3.043401	Akaike info criterion	5.276146
Sum squared resid	138.9343	Schwarz criterion	5.525079
Log likelihood	-47.76146	Hannan-Quinn criter.	5.324740
F-statistic	3.146856	Durbin-Watson stat	2.759334
Prob(F-statistic)	0.045812		

Рис. 3.4. Сінгапур

Джерело: розраховано автором

Equation: UNTITLED Workfile: UNTITLED::Untitled\

View Proc Object Print Name Freeze Estimate Forecast Stats Resids

Dependent Variable: GDP_GROWTH
Method: Least Squares
Date: 03/19/20 Time: 00:44
Sample: 1 20
Included observations: 20

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
GOV_EXP_GDP	-1.610055	0.702183	-2.292926	0.0367
SCIENCE	-4.16E-10	2.06E-10	-2.021229	0.0615
TAXES_ON_INCOME_PROFITS	0.026247	0.133337	0.196850	0.8466
FDI	1.95E-10	3.81E-11	5.109089	0.0001
C	31.33390	14.69618	2.132112	0.0499

R-squared	0.677869	Mean dependent var	3.844905
Adjusted R-squared	0.591968	S.D. dependent var	1.557376
S.E. of regression	0.994811	Akaike info criterion	3.039791
Sum squared resid	14.84474	Schwarz criterion	3.288724
Log likelihood	-25.39791	Hannan-Quinn criter.	3.088385
F-statistic	7.891231	Durbin-Watson stat	2.166104
Prob(F-statistic)	0.001243		

Рисунок 3.5. Польща

Джерело: розраховано автором

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
GOV_EXP_GDP	-0.325779	0.515255	-0.632268	0.5367
SCIENCE	-3.62E-11	9.27E-12	-3.901084	0.0014
TAXES_ON_INCOME_PROFITS	0.268471	0.109157	2.459488	0.0265
FDI	9.40E-12	8.41E-12	1.116768	0.2817
C	8.613809	10.02949	0.858848	0.4039

R-squared	0.784393	Mean dependent var	9.062896
Adjusted R-squared	0.726898	S.D. dependent var	2.069764
S.E. of regression	1.081642	Akaike info criterion	3.207156
Sum squared resid	17.54924	Schwarz criterion	3.456089
Log likelihood	-27.07156	Hannan-Quinn criter.	3.255750
F-statistic	13.64275	Durbin-Watson stat	1.836453
Prob(F-statistic)	0.000069		

Рисунок 3.6. Китай

Джерело: розраховано автором

Аналіз моделі:

Для того, аби модель пояснити краще, потрібно завчасно провести емпіричне дослідження та виявити, які з країн створюють інклюзивні та екстрактивні інституції:

- інклюзивні - Сінгапур, США, Польща, Китай (дуже спірно);
- екстрактивні - Росія, Україна.

Висновки

- Якщо витрати держави є значимими, то слід звертати увагу на знак коефіцієнта – додатній знак свідчить про розвинену екстрактивність інституцій (вияв корупції).

- Якщо витрати на науку є значимими, а знак коефіцієнта від’ємний, то це свідчить про розвинену екстрактивність інституцій («васали» обмежують економічну свободу суб’єктам економіки).

- Якщо частка податку на прибуток від загальної кількості зібраних податків є значима, а знак коефіцієнта від'ємний, це свідчить про розвинену екстрактивність інституцій (свідоцтво про «одержавлення» економіки).

- Якщо прямі інвестиції є значимими, а знак коефіцієнта від'ємний, то це свідчить про розвинену екстрактивність інституцій (свідоцтво про відсутність з боку держави захисту прав іноземних вкладників тощо).

Відповідно до отриманих результатів у моделях:

- Україна показує позитивний рух у сторону інклюзивності інституції завдяки зростанню частки податків на прибуток від загальної кількості, сама модель пояснюється, проте слабо.

- Росія показує доцільні використання ресурсів (скоріш за все через занадто сильну децентралізацію), є позитивний ефект від прямих інвестицій (є багато причин – великий недооцінений потенціал, що перекриває корупцію та бюрократію, розвинений фінансовий ринок). Кореляція – 65%.

- США – на відміну від Росії, не є настільки централізована влада, скоріше це можна пояснити тим, що усі кошти спрямовані на необхідне. Кореляція 45%.

- Сінгапур – неоднозначна ситуація – за висунутою гіпотезою держава обмежує економічну свободу.

- Польща – низький рівень корумпованості та бюрократії, держава забезпечує безпеку вкладених коштів, майже та сама ситуація з наукою. Кореляція – 67%.

- Китай – та сама ситуація з наукою (відповідно невірно побудована гіпотеза або модель), додатна віддача від частки на податок на прибуток від загальної частки (за 20 років показник зріс на 20 п.п. – від 15% у 1998 р. до 39% у 2018 р.

Перевіримо автокореляцію першого порядку за допомогою тесту Дарбіна-Уотсона. У таблиці зображені критичні значення даної моделі. Так, $d_1=0,718$, а $d_2=1,554$ при кількості факторів $k=4$ і кількості спостережень $n=21$. Побудуємо графік зон автокореляційного зв'язку.

Опираючись на те, що коефіцієнт моделі Дарбіна-Уотсона (D-W stat.=1,19) потрапив в зону невизначеності, неможливо зробити висновок про наявність автокореляції першого порядку.

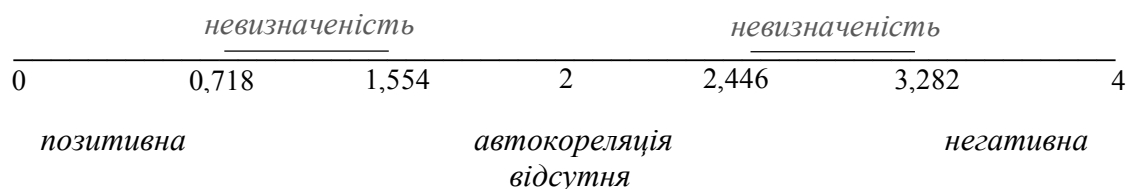

Рис. 3.7. Графік зон автокореляційного зв'язку для моделі з 4 факторами та 21 спостереженнями

Джерело: розраховано автором

Для проведення аналізу на відсутність мультиколінеарності незалежних змінних необхідно побудувати кореляційну матрицю попарних залежностей між незалежними змінними (див. рис. 3.8). Звідси бачимо, що між незалежними змінними відсутній сильний зв'язок, відсутня мультиколінеарність.

	GOV_EXP_GDP	FDI	SCIENCE	TAXES_INC_TAX
GOV_EXP_GDP	1.000000	0.658345	0.548639	-0.041639
FDI	0.658345	1.000000	0.347692	-0.649537
I SCIENCE	0.548639	0.347692	1.000000	0.157345
TAXES_INC_TA X	-0.041639	-0.649537	0.157345	1.000000

Рис. 3.8. Кореляційна матриця

Джерело: розраховано автором

Heteroskedasticity Test: White
Null hypothesis: Homoskedasticity

F-statistic	1.227309	Prob. F(9,11)	0.3682
Obs*R-squared	10.52180	Prob. Chi-Square(9)	0.3099
Scaled explained SS	9.268537	Prob. Chi-Square(9)	0.4129

Test Equation:
Dependent Variable: RESID^2
Method: Least Squares
Date: 05/14/20 Time: 14:17
Sample: 1998 2018
Included observations: 21

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	-1.06E+22	1.26E+22	-0.838687	0.4195
FDI^2	-93.33180	42.97827	-2.171605	0.0526
FDI*SCIENCE	-1.84E+12	1.38E+12	-1.331337	0.2100
FDI*TAXES	1.15E+11	5.15E+10	2.234398	0.0472
FDI	-8.05E+11	7.62E+11	-1.056600	0.3133
SCIENCE^2	-3.06E+22	1.26E+22	-2.420784	0.0340
SCIENCE*TAXES	1.59E+19	6.00E+20	0.026517	0.9793
SCIENCE	4.84E+22	2.83E+22	1.709472	0.1154
TAXES^2	7.03E+18	1.50E+19	0.470048	0.6475
TAXES	-4.75E+20	5.21E+20	-0.911203	0.3817
R-squared	0.501038	Mean dependent var	6.19E+20	
Adjusted R-squared	0.092797	S.D. dependent var	1.04E+21	
S.E. of regression	9.90E+20	Akaike info criterion	99.83288	

Рис. 3.9. Тест Вайта на відсутність гомоскедастичності

Джерело: розраховано автором

Результати тесту представлено у вигляді значень Prob. F(9,11) та Prob. Chi-Square(9). Нульова гіпотеза тесту – гомоскедастичність залишків моделі.

Можна побачити, що значення Prob. F є вищими за критичний рівень (для рівня значимості 95 % від становить 0,05), тому залишки є гомоскедастичними, адже ми не можемо відхилити нульову гіпотезу.

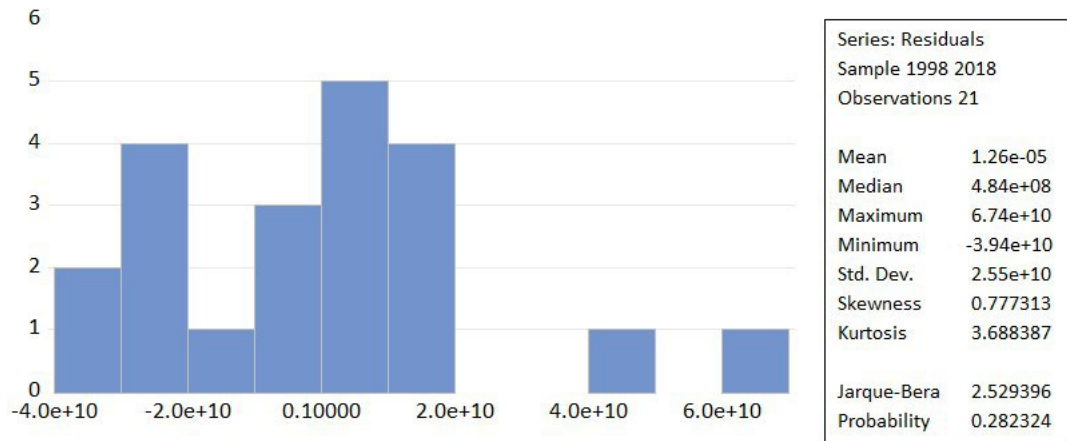

Рис. 3.10. Розподіл залишків

Джерело: розраховано автором

Навіть із зовнішнього вигляду діаграми стає зрозумілим порушення припущень про нормальність. Однак підтвердити це можна за допомогою тесту Жарга-Бера. Нульова гіпотеза тесту – нормальність розподілу. Отже якщо значення Probability перевищує 0,05, то ми не маємо підстави відхилити цю гіпотезу, отже залишки нормально розподілені.

Відповідно до проведених тестів, модель не має порушень основних припущень та є якісною.

Breusch-Godfrey Serial Correlation LM Test:
Null hypothesis: No serial correlation at up to 2 lags

F-statistic	2.161949	Prob. F(2,15)	0.1496
Obs*R-squared	4.698941	Prob. Chi-Square(2)	0.0954

Test Equation:
Dependent Variable: RESID
Method: Least Squares
Date: 05/14/20 Time: 14:19
Sample: 1998 2018
Included observations: 21
Presample missing value lagged residuals set to zero.

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
FDI	-0.091534	1.847503	-0.049545	0.9611
SCIENCE	-8.99E+09	3.17E+10	-0.283927	0.7803
TAXES	4.24E+08	1.44E+09	0.294834	0.7722
C	-2.66E+09	3.50E+10	-0.075999	0.9404
RESID(-1)	0.526216	0.254758	2.065550	0.0566
RESID(-2)	-0.263096	0.261956	-1.004354	0.3311

R-squared	0.223759	Mean dependent var	1.26E-05
Adjusted R-squared	-0.034988	S.D. dependent var	2.55E+10
S.E. of regression	2.59E+10	Akaike info criterion	51.03047
Sum squared resid	1.01E+22	Schwarz criterion	51.32890
Log likelihood	-529.8199	Hannan-Quinn criter.	51.09524
F-statistic	0.864780	Durbin-Watson stat	2.135861
Prob(F-statistic)	0.526920		

Рис 3.11. LM-тест Бройша-Годфрі на автокореляцію

Джерело: розраховано автором

Щоб зробити висновок про наявність або відсутність автокореляції, потрібно звернути увагу на Prob. для коефіцієнтів лагів залишків в допоміжній моделі: якщо Prob. менше за критичний рівень (0,05), то є підстави відхилити нульову гіпотезу, а отже кореляції між залишками не нульові. В даному випадку коефіцієнти при RESID(-1) та RESID(-2) вище критичного рівня, а отже є незначимими. Це спростовує наявність автокореляції 1 та вище порядків.

Однією з найвідоміших реформ в Україні останніх років стала реформа державних закупівель. Ця галузь до реформи 2014-2016 років лишалася однією з найкорумпованіших, за допомогою якої незаконно збагачувалися як чиновники, правоохоронці та депутати – «покровителі», так і ціла низка «бізнесменів», які

отримували незаконну перевагу на непрозорих тендерах. Така ситуація є класичним прикладом екстрактивного економічного інституту. Так, фактор вільної конкуренції, а значить і якість, нижча ціни закупаваних товарів чи послуг, були відсутні. Це також означає обмеження існування обмеженого кола осіб, що можуть отримувати доходи з цієї сфери. Із реформою закупівель через впровадження системи ProZorro, яку визнавали неодноразово кращою системою в світі, державні закупівлі змінили механізм, ставши прозорішими та доступнішими для учасників, що забезпечує інклюзивність інституту державних закупівель. За ті роки, що почала працювати система ProZorro, щорічно вдається зекономити близько 1 млрд. дол. США на державних закупівлях. Звичайно, й досі лишається проблема нагляду відповідних правоохоронних органів з чесністю проведення тендерів, втім це вже стосується іншого аспекту – захисту прав власності та виконання контрактів. Якщо правоохоронці, які тепер мають можливість захищати конкуренцію, виконуватимуть свої обов'язки, цю реформу можна буде вважати повністю вдалою, а цей інститут інклюзивним в повній мірі.

Схожим прикладом також є впровадження електронного автоматичного відшкодування ПДВ у 2017 році. До цього відшкодування часто відбувалося через «відкати» для податківців, або через інші незаконні шляхи, що так само обмежувало конкуренцію серед експортерів, а також створювало додаткові витрати для виробників.

Зараз часто діджиталізація процесів, уникнення людського фактору та заміщення його системними алгоритмами є ефективним способом створення інклюзивних економічних інститутів. Втім такі приклади потребують головної умови інклюзивності інституту – верховенства права.

Які екстрактивні інститути лишаються в Україні і що з ними робити?

Виходячи з головної ознаки екстрактивного економічного інституту за Д. Аджемоглу – такого, що вичавлює максимальний дохід з однієї верстви населення та спрямовує на збагачення іншої. Під таке визначення надзвичайно підпадає українська олігархічна система устрою як політичного, так і економічного життя країни. Неefективно проведена приватизація кінця 90-х

років, разом з укріпленням промислових груп за каденції президента Л. Кучми стали підґрунтям сьогоднішніх екстрактивних економічних інститутів, та умовно інклюзивних політичних інститутів. Умовно інклюзивними політичні інститути, попри демократичність влади та її змінюваність, можна назвати через залежність національних політичних партій, політиків від грошового ресурсу, та надходження цього ресурсу від олігархів, що переслідують збереження власного становища, та конкурують поміж собою. Звідси – маємо найчастіше «власних» людей на топ – посадах в уряді, та в парламенті. А залежне від олігархічного кола правління держави не може мати на меті впровадження інклюзивних інститутів, оскільки це буде означати послаблення фінансового становища для власників великих промислових груп, а отже й для них самих.

Вихід з такої ситуації видається досить примарним та майже нездійсненним. Класичним лишається, що виборче сподівання на «месію», якого й досі не сталося, і невідомо чи станеться взагалі. Громадянська свідомість, відхід від радянських неформальних інститутів серед людей, відмова від паттерналізму та усвідомлення власної відповідальності – ті якості, які, можливо, могли б допомогти змінити ситуацію на краще. Меритократичні уряд та парламент став би результатом інклюзивного політичного процесу. Якщо ж говорити про економічний інститут, то екстрактивну олігопольну систему має руйнувати така інституція, як антимонопольний комітет, що має бути повністю незалежним від будь якого приватного суб'єкта, або від зміни політичної влади.

Й досі екстрактивним економічним інститутом можна вважати українську регуляторну та дозвільну системи. Наявність цілої купи органів та інстанцій, які мали б нібито регулювати бізнес та слідкувати, аби було краще споживачу, натомість є просто репресивними суб'єктами, які обмежують конкуренцію, забирають час на безпосереднє провадження основної діяльності підприємствами, а також створюють додаткові, корупційні витрати для підприємств, які врешті переносяться на кінцевого споживача. Ліквідація, мораторій на перевірки, або суттєве обмеження повноважень, разом зі скороченням апарату всіх регуляторних органів безперечно зробив би нашу

економіку більш конкурентною та активізував як внутрішніх підприємців, так і привабив би іноземних інвесторів.

Обмеження впливу та контролю правоохоронних органів за діяльністю підприємств. Зараз до підприємця можуть увірватися з перевіркою працівники Поліції, Прокуратури, СБУ, Податкової, кожен з яких найімовірніше вимагатиме хабаря за вигадані чи реальні порушення. Створення єдиного аналітичного органу фінансових розслідувань, про котре в Україні вже давно говорять, забезпечення його незалежності, стало б вирішення цієї проблеми.

Мораторій на продаж землі с/г призначення є іншим наочним прикладом екстрактивного економічного інституту, який, втім, зараз намагаються змінити відкритого стану. Наявний же стан, по-перше, обмежує велику кількість людей у базовому принципі права власності – розпорядженні власністю. Звідси – «сірий» ринок оренди землі та незаконного перепису на інших власників, низька вартість такої землі, і, як наслідок, низька продуктивність такого ресурсу. Також, фактично з економічного процесу виключається велика кількість суб'єктів господарювання, котрі б за умов відкритого ринку, ввійшли б цю сферу в Україні. Максимально ліберальний ринок землі – шлях до інклюзивності такого інституту, а отже й вища конкуренція, краща якість капіталу, та вища ефективність цього ринку та галузі в цілому.

Іншим прикладом екстрактивного інституту в аграрній сфері є державні дотації та субсидії, що надаються с/г виробникам. Нібито спрямовані для підтримання дрібного виробника, надвеликими трансфертами користуються найбільші підприємства, котрі й так мають великі прибутки та є великими міжнародними гравцями. Перегляд механізмів субсидіювання, або ж радше скасування його як такого, та заміна його на надання податкових пільг на імпорт основних засобів, надання кредитів є шляхом до виключення цього екстрактивного інституту.

Якщо ж звернутися знов до оцінки Doing Business, то для України більшість його складових можна вважати пріоритетами ліберальних реформ майбутнього: легкість відкриття бізнесу та наша регуляторна і дозвільна система як така,

доступ до кредитів, сплата податків, верховенства права і виконання контрактів контрагентами.

Окрім того, звичайно чимало аналітичних та дослідницьких центрів за останні 5 років готували різні пакети необхідних реформ, хоча більшість з них стали просто Сізіфовою працею. В цій роботі хочеться навести приклад пропонованих реформ від Vendukidze Free Market Center та аналітичного центру CASE Ukraine в червні 2018 року. Так, серед основних змін, необхідних для створення країни з високим рівнем економічної свободи, тобто встановлення інклюзивних економічних інститутів, можна навести такі:

- Скоротити інституційну присутність держави через дерегуляцію та впровадження електронного врядування
- Перегляд державних видатків
- Реформа природних монополій, зокрема в енергетичному секторі
- Заборона державної допомоги комерційним підприємствам
- Перехід від загальнообов'язкового пенсійного забезпечення до добровільних пенсійних накопичень із гарантією прожиткового мінімуму для пенсіонерів
- Зменшення економічного розміру держави через скорочення податкових ставок
- Масова приватизація
- Персональна відповідальність чиновників за неправомірні рішення
- Демілітаризація СБУ, основна функція СБУ – контррозвідка, антитерористична діяльність та захист конституційного ладу
- Очищення та скорочення інших правоохоронних органів
- Заборонити обмежувати будь-яке використання коштів на розрахункових рахунках, а також відкриття рахунків у закордонних банках, окрім кримінальних випадків
- Заборона фінансування бюджету Нацбанком
- Приватизація державних банків
- Гарантування депозитів у банках на добровільних засадах

- Впровадження нового ліберального Трудового кодексу.

3.2. Перспективи використання зарубіжного досвіду для боротьби з загрозою фінансової безпеки в Україні

Якщо посилалися на соціально-економічне згуртування держав учасників Євросоюзу, то головну роль відіграє Лісабонська стратегія. Цей документ вказує на пріоритетний напрям укріплення безпеки економіки держав-членів Євросоюзу та на весь європейський континент, сутністю якого є правило спільних програмувань, яке використовують для проектів міжнародного співробітництва, покращення участі інновацій в напрямках росту конкурентоспроможності економічних регіонів, стимулювання розвитку сільськогосподарських територій та укріплення територіальної єдності за допомогою екстенсивного розвитку основних регіонів Євросоюзу.

Держави – учасники Європейського Союзу вже мають великий досвід в реалізації стратегічних євроінтеграцій на рівні регіонів. Іноземні органи самоврядування користуються багатим арсеналом інструментів та важелів впливу на економіку, політику та фінанси у відстоюванні інтересів регіонів та забезпечення соціальної і економічної безпеки територій [9].

Тому тут потрібно розглянути більш детально, як деякі держави-члени ЄС забезпечують економічну безпеку (табл. 3.1).

Порівняльна характеристика положень до забезпечення прозорості економіки закордоном

Країна	Основні закони забезпечення економічної прозорості держави
Чехія, Болгарія, Угорщина, Польща, Словаччина	Економічна безпека країн не підтримана законодавчою базою. Держави по економічній безпеці взяли за орієнтир відповідні нормативно-правові акти ЄС. Обираючи методи по забезпеченню економічної безпеки країн враховується геополітична ситуація, вектор та стратегія розвитку економіки згідно тенденцій у регіональному та світовому еволюційному процесі, напрямок економічних трансформацій.
Великобританія	Економічна безпека країни не підтримана законодавчою базою. Деякі із норм по регламенту економічної безпеки знаходяться в нормативно-правових актах сфери оборонної політики. Їхнім підґрунтям слугують національні інтереси та їх реалізація через захист. Методами по забезпеченню ЕБ є прогноз та запобіжні заходи по самим небезпечним зовнішнім та внутрішнім ринкам.
Латвія, Литва, Естонія	Економічна безпека країн не підтримана законодавчою базою. Держави по економічній безпеці взяли за орієнтир відповідні нормативно-правові акти ЄС. Методами по забезпеченню ЕБ є насамперед реалізація фінансово-економічної безпеки.
Германія	Економічна безпека країн не підтримана законодавчою базою. Головні аспекти по цій проблемі відображені у нормативно-правових актах Міністерства оборони, в яких регламентуються найважливіші сфери в ринковій діяльності та визначені контрольні функції країни.

Румунія	<p>Питання по забезпеченню економічної безпеки країни відображені у Стратегії національної безпеки.</p> <p>До основних напрямів забезпечення ЕБ відносять: здійснювання оперативних заходів в макроекономічній стабілізації, прискорення економічних реформ, створення приватного сектора, залучення іноземних інвестицій та підтримка малого і середнього бізнесу; безперервно узгоджується фінансово-економічне законодавство, фінансово, економічно та митна політики із законодавством Євросоюзу тощо.</p>
Франція	<p>Економічна безпека країн не підтримана законодавчою базою.</p> <p>Головні аспекти по цій проблемі відображені у Законі «Про національну безпеку». Економічна безпека країни розрахована на те, щоб зберігати самостійність зовнішньої політики, усувати диспропорції на рівні економічного розвитку підприємств; не допускати надмірної зовнішньої залежності в найважливіших секторах економіки, мінімізувати ризики, пов'язаних із залежністю від світової економіки.</p>

Джерело: складено автором

США вже протягом тривалого проміжку часу займають позицію по стабільним бюджетно-податковим відносинам між центром та регіонами. Вони неперервно розвивають та вдосконалюють свою економічну політику. Це вдається зробити за допомогою розмежованих повноважень між різними гілками влади. В штатах діють такі ж податкові права як і по всій федерації. Популярним способом в керуванні політикою регіонів являється бюджетне фінансування розвитку окремих галузей регіональної економіки [12].

Розглянувши економічну безпеку США, можна виділити основні її напрямки:

- Забезпечувати національні економічні інтереси в умовах конкурентної боротьби на світовому ринку;
- Захищати інтереси держави у високотехнологічних галузях;

- Зміцнювати можливості по виконанню міжнародних зобов'язань у торгово-економічній та ін. галузях.

В Японії у 80-х роках 20 століття вчені запропонували метод, який оцінює «національну силу» країни. «Національну силу» країни визначають по здатності вносити внески до міжнародного співтовариства, в його економічну, фінансову і науково-технічну сфери діяльності, по здібності до виживання в кризах і екстремальних міжнародних умовах та по здатності відстояти національні інтереси країни, опираючись на всі компоненти «комплексної національної сили», зокрема за допомогою силового тиску [13].

В Японії існує підхід по вирішенню проблем з економічною безпекою, який ґрунтується на двох принципах:

- Зберігати та розвивати економічну потужність своєї країни;
- Формувати сприятливе глобальне середовище, яке забезпечить максимально реалізовані національні інтереси.

Отже, у категорій «економічна безпека» та «національна сила» є багато спільних характеристик, основною з них є здатність держави виживати при кризових ситуаціях [14].

Враховуючи все вище сказане, розглянемо основні системи та моделі ЕБ (рис. 3.6.).

Рис. 3.6. Основні системи прозорості економіки розвинутих країн

Джерело: складено автором

Основою вище показаних систем ЕБ різних держав є законодавча база по регулюванню внутрішніх та зовнішньоекономічних операцій. Потрібно враховувати, що формуючи концепцію ЕБ будь-якої країни первинним є визначення «загрози», яка виступає вирішальною категорією в основній частині зарубіжних досліджень по даній темі в економічній науці. Щоб оцінювати реальні та потенційні загрози ЕБ, необхідно постійно моніторити макроекономічні явища та аналізувати їх вплив на рівень економічної безпеки країни. У даному контексті, як засвідчує іноземний досвід, значна роль належить так званим «незалежним мозковим центрам» («think tank») [16, с. 186].

Ці мозкові центри, які є в країнах з розвинутою економікою, на вимогу відповідних державних структур, які приймають управлінські рішення, направлені на забезпечення ЕБ держави, на початкових етапах проводять аналіз та моніторять ситуації, які склалися в окремому секторі безпеки, і дають первинні рекомендації.

Далі створюються робочі групи по розробці сценаріїв загроз та генерування управлінських рішень.

Можливість ефективно протидіяти зовнішнім загрозам економічній безпеці країни виникає лише при умові внутрішньої збалансованості державних економічних інтересів та здібності своєчасно упереджувати внутрішні небезпеки економічній безпеці країни.

Головною відмінністю західного та пострадянського підходів по забезпеченню економічної безпеки полягає в тому, що в західній науковій думці первинною категорією економічної безпеки як на макро-, так і на мезо- та мікрорівні є зовнішня загроза, тоді як пострадянські вчені виділяють і зовнішні, і внутрішні загрози акцентуючи увагу саме на внутрішніх, оскільки тривала дія внутрішніх загроз, які обертаються в системні загрози, що є вкрай актуальним для пострадянських країн з перехідною економікою, робить національну економіку більш сприйнятливою до зовнішніх загроз [8, с. 76].

По результатами деталізованого аналізу практики високорозвинених країн по забезпеченню економічної безпеки державної економіки необхідно

відзначити, що головні курси державної політики в сфері економічної безпеки державної економіки необхідно спрямовувати на формування умов для мінімізації виникнення загроз, а не застосування економічних заходів ситуативного реагування на них.

За десять років економічна трансформація в Україні призвела до глобальних змін в структурі власності. Спроба впровадити антикризову програму економічної трансформації або «соціально-орієнтованої економіки» не дала позитивних результатів.

Виконання проекту «Європейського вибору» являється важким процесом по забезпеченню фінансової безпеки країни, адже він пов'язаний з фактичним розподілом фінансових пріоритетів головних «фінансистів» нашої країни по шляхам, які досить відмінні від задекларованих державою. Іншими словами, фінансова еліта, яка формує основу внутрішню та зовнішню політики держави, має розходження думок по ключовим напрямкам розвитку національної економіки.

Не дивлячись на проблеми, які постають перед Україною, у неї є всі шанси реалізувати нову економічну парадигму маючи про цьому потужний внутрішній технологічний потенціал.

3.3. Оцінка напрямків детінізації економіки в Україні

Стратегія протидії тіньовій економіці України має містити інструменти, які сприятимуть покращенню існуючих податкових механізмів в економічних, і адміністративних складових задля недопущення використання схем неоподаткування або мінімізації існуючих податкових зобов'язань. Проте, існує ще один важливий момент, який за своїм значенням є важливим теоретичним підґрунтям для розроблення дієвих державних податкових механізмів, які б у свою чергу впливали на детінізацію економіки України. Йдеться про перебудування всієї системи оподаткування через класифікацію податків. Традиційно класифікацію податків проводять за такими ознаками:

- за рівнем державних структур (загальнодержавні, місцеві);
- за формою оподаткування (прямі, непрямі);
- за економічним змістом об'єкту оподаткування (на майно, доходи, споживання);
- за способом оподаткування (кадастрові, за декларацією, які утримуються у джерелах виплат);
- за способом зміни податкових ставок (регресивні, прогресивні, пропорційні, тверді, кратні суми);
- за платниками (з фізичних осіб, з юридичних осіб);
- за джерелами надходження (дохід, виручка від реалізації товару, фінансовий результат, виробничі витрати підприємства, заробітна плата працівників).

Необхідно розрізняти податки за сферою використання (загального призначення, спеціальні, змішані); за повнотою прав використання податкових надходжень (власні та регулюючі); за формою сплати (готівкові та безготівкові); залежно від способу стягнення (розкладні та окладні); за періодичністю справляння (регулярні або разові). На нашу думку, податки мають бути додатково класифіковані, якщо розглядати їх в якості одного з інструментів детінізації національної економіки.

Доцільно розрізняти податки за призначенням у бюджетоутворенні. Отже, за ступенем бюджетоутворення податки можна розділити на три групи: з високим рівнем бюджетоутворення (більше 3 % від ВВП), з середнім рівнем бюджетоутворення (від 1 до 3 % від ВВП), та з низьким рівнем бюджетоутворення (менше 1 % від ВВП). На нашу думку, з метою використання податкових механізмів у процесі детінізації економіки впровадження нових державних чи місцевих податків або подальше удосконалення вже наявних необхідно погоджувати саме з цією класифікацією. Оскільки головною метою впровадження будь-якого податку є наповнення бюджетів країни задля подальшого здійснення функцій та реалізації завдань покладених на Україну.

Питання доцільності впровадження податків можливо вирішити шляхом розрахунку очікуваних розмірів надходжень до бюджету, із загальною сумою податкових надходжень та потреб бюджету. У податкових механізмах вирішення питання тіньової економіки необхідно дотримуватися співвідношення показника ефективності надходження податків до бюджету з наслідками, які виникають після його впровадження. Отже, необхідно отримати відповідь, чи вирішить новий податок питання наповнення бюджету, чи тільки спонукатиме до впровадження нових схем з уникнення сплати податків. Прикладом вочевидь нераціонального впровадження нового податку може бути прийнята норма, щодо сплати роботодавцем у державний бюджет податку в розмірі 33 % від заробітної плати жінок, які перебувають у декреті. Очікуване поповнення бюджету становить близько 100 млн грн на рік.

При цьому обсяги тінізації будуть збільшуватися, оскільки роботодавці будуть приховувати реальні розміри заробітної плати, що мають виплачуватись таким жінкам. Результатом впровадження є те, що такий податок не тільки призведе відхід заробітних плат у тінь, але й стане причиною виникнення великої соціальної проблеми, при тому, що надходження до бюджету будуть недостатніми. На нашу думку, необхідно ліквідувати такі податки, що мають у своїй структурі податкових надходжень до бюджету частку менше ніж 0,5 % ВВП, але при цьому сприяють збільшенню тінізації економіки.

Висновки до розділу 3

Отже, за побудованими моделями, можемо отримати такі висновки:

- Україна показує позитивний рух у сторону інклюзивності інституції завдяки зростанню частки податків на прибуток від загальної кількості, сама модель пояснюється, проте слабо.
- Росія показує доцільні використання ресурсів (скоріш за все через занадто сильну децентралізацію), є позитивний ефект від прямих інвестицій (є багато

причин – великий недооцінений потенціал, що перекриває корупцію та бюрократію, розвинений фінансовий ринок). Кореляція – 65%.

- США – на відміну від Росії, не є настільки централізована влада, скоріше це можна пояснити тим, що усі кошти спрямовані на необхідне. Кореляція 45%.

- Сінгапур – неоднозначна ситуація – за висунутою гіпотезою держава обмежує економічну свободу.

- Польща – низький рівень корумпованості та бюрократії, держава забезпечує безпеку вкладених коштів, майже та сама ситуація з наукою. Кореляція – 67%.

- Китай – та сама ситуація з наукою (відповідно невірно побудована гіпотеза або модель), додатна віддача від частки на податок на прибуток від загальної частки (за 20 років показник зріс на 20 п.п. – від 15% у 1998 р. до 39% у 2018 р.

ВИСНОВКИ

Отже, намагаючись узагальнити визначення тіньової економіки можна прийти до висновку, що сьогодні не існує однієї єдиної концепції структури та розробки ефективних універсальних методів боротьби. Проте найвдалішим з них на сьогодні є таке: тіньова економіка – це провадження економічної діяльності суб'єктами господарювання, що має незаконний характер та має певні ознаки: уникнення від податків, оборот капіталу за рамками економічної системи держави, залучення доходу, що не декларується та порушує закон, володіння бізнесом та налагодження партнерських взаємовідносин з країною-агресором. В Україні є багато факторів, що впливають на активний розвиток тіньового сектору:

1. Можливість здійснювати тіньову економічну діяльність, адже вірогідність того, що порушники будуть віднайдені та покарані в Україні стрімко знижується.
2. Переваги від несплати податку (або інших регуляторних та адміністративних витрат) зростають із рівнем витрат.
3. Емпіричні докази не завжди зрозумілі для жителів, але рівень покарань явно має певний вплив.
4. Складність дотримання. Важко дотримуватися податкового законодавства: труднощі при реєстрації податку або розуміння податкового зобов'язання впливають на поведінку платників податків.
5. Податкова мораль. Українці мають низький податковий дух, який впливає на схильність до ухилення від податків в певних ситуаціях. Податкова мораль знижується, якщо санкції розглядаються платником як неефективні, або якщо існує широке незадоволення справедливістю податкової системи.

На сьогодні розрізняють безліч різних методів оцінки тіньової економіки, проте ні один з них не став точним. Кожен із методів підрахунку рівня тіньової

економіки, має за мету охопити певну сферу національної економіки (кожен охоплює різну частку нелегального сектору). Через це за комплексний індикатор, який буде характеризувати рівень явища тіньової економіки беруть лише інтегральний показник.

В ході роботи ми розглянули та оцінили масштаби тіньової економіки за декількома методами, та прийшли до висновку, що:

- метод збитковості підприємств (рівень тіньової економіки становив 13 в.п. або до 34% та загального обсягу офіційного ВВП);
- монетарний метод (рівень тіньової економіки зменшився на 6 в.п. та становив до 29% від загального обсягу офіційного ВВП);
- електричний метод (рівень тіньової економіки зменшився на 3 в.п. та становив до 34% від загального обсягу офіційного ВВП);
- метод «витрати населення – роздрібний товарооборот» (рівень тіньової економіки зменшився на 2 в.п. та становив до 54% від загального обсягу офіційного ВВП)

Тіньова економіка є невід’ємною складовою кожної держави, проте розвинуті країни навчилися регулювати негативний вплив та мінімізувати поширення і охоплення всіх секторів економіки нелегальними видами заробітку. Наприклад, Австрія консолідує сили митних служб, Контрольного відомства з нелегальної зайнятості закордонної робочої сили (КІАВ), податкових адміністрацій та Управління боротьби з кіберзлочинами. В Бельгії заходиться центральне управління по боротьбі з корупцією, яке контролює Федеральна поліція. Німеччина в свою чергу створила певні організації, такі як, Федеральна фінансова поліція, Відділ боротьби з організованою злочинністю та корупцією, Департамент внутрішніх розслідувань. За результатами нашого дослідження та розуміння поняття тіньової економіки в цілому, можемо дійти до висновків, що Україна має впровадити такі зміни:

- виявити з метою виключити у межах податкового законодавства суперечності, неузгодженості і прогалини, котрі можуть містити законодавчі або інші нормативно-правові акти;

- удосконалювати роботу, покликану обслуговувати платників, а саме проводити роз'яснювальну роботу при заповненні форм податкових декларацій (розрахунків), декларувати податкові зобов'язання та податкові сплати, своєчасно інформувати платників податків щодо змін у податковому законодавстві;
- удосконалювати системи, покликані адмініструвати податки, збори, обов'язкові платежі на базі інформаційної системи підтримки прийняття рішень;
- удосконалити кабінетний аудит в якості методу, покликаного визначити напрями і перспективи проведення перевірок, удосконалювати методи, згідно яких проводиться контроль за платниками, потребується створити базу даних, до якої включені платники податків, котрі мають високий ризиковий ступінь, тим самим визначаючи пріоритетність при здійсненні перевірок;
- підвищити професійний рівень працівників органів ДПС;
- удосконалити систему, згідно якої взаємодіють підрозділи у державній податковій службі, а також взаємодію відносно інших органів державної влади у сфері інформаційного обміну.

Екстрактивні економічні інституції – це інституції, в результаті функціонування яких одна суспільна група постійно збагачується за рахунок іншої. Екстрактивні інституції по суті прирівнюються до рентної економіки – доходів від природних ресурсів, монополій, рабської праці і олігархічної влади, яка відтісняє більшу частину суспільства від розподілу доходів і прийняття рішень. У роботі проведено дослідження на наявність в Україні екстрактивних інститутів. Досліджується залежність між ВВП та іноземними прямими інвестиціями, витратами держав на науку та податками на дохід в таких країнах як Україна, Росія, Китай, Сінгапур, Польща і США. Гіпотеза - розвиток екстрактивних інституцій негативно впливає на розвиток економіки держави. Побудувавши модель, та провівши емпіричне дослідження, можемо стверджувати, що:

- Україна показує позитивний рух у сторону інклюзивності інституції завдяки зростанню частки податків на прибуток від загальної кількості.
- Росія показує доцільні використання ресурсів, є позитивний ефект від прямих інвестицій
- США – на відміну від Росії, не є настільки централізованою, скоріше це можна пояснити тим, що усі кошти спрямовані на необхідне.
- Сінгапур – держава обмежує економічну свободу.
- Польща – низький рівень корумпованості та бюрократії, держава забезпечує безпеку вкладених коштів, майже та сама ситуація з наукою.
- Китай – додатна віддача від частки на податок на прибуток від загальної частки (за 20 років показник зріс на 20 п.п. – від 15% у 1998 р. до 39% у 2018 р.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації : монографія за ред. З.С. Варналія. – К. : Вид-во НІСД, 2006.576 с.
2. Турчинов О.В. Тіньова економіка: теоретичні основи дослідження. Вид-во АртЕк, 1995. 300 с.
3. Офіційний сайт Європейської комісії. URL: <http://ec.europa.eu>
4. Єщенко П. Економіка перехідного періоду: теоретико-методологічні та методичні підходи, 2000. № 5. С. 52-54.
5. Офіційний сайт міністерства економічного розвитку і торгівлі України. URL: www.me.gov.ua
6. Нехайчук Ю.С. Про вплив тіньової економіки на соціально-економічний розвиток. URL:
http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvfbi/2010_2/0210st4.pdf.
7. Кондрат І.Ю., Миндюк Т.П., Каптуренко М.Г. Тіньова економіка: сутність та сучасний стан в Україні. Науковий вісник НЛТУ України. Вип. 20.2. С. 186-191.
8. Фоміна М.В., Приходько В.В, Каптуренко М.Г. Корупція і тіньова економіка: політекономічний аспект. Донецьк: ДонНУЕТ, 2012. 333 с.
9. Шнайдер Ф.Г, Розмір і розвиток тіньової економіки України та шести інших країн сходу за період 2003 – 2019 рр. URL:
http://www.ed.ksue.edu.ua/ER/knt/eu162_78/e162sch.pdf
10. Friedrich Schneider, Andreas Buehn, Claudio E. Montenegro Shadow Economies All over the World New Estimates for 162 Countries from 2011 to 2019. URL:
<http://documents.worldbank.org/curated/en/311991468037132740/pdf/WPS5356.pdf>
11. Офіційний сайт Transparency international. URL: <http://www.transparency.org/cpi2018#results-table>

12. Офіційний сайт World Bank. URL: <http://www.doingbusiness.org/rankings>
13. Офіційний сайт World Economic Forum. URL: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2018-2019>
14. Офіційний сайт Heritage Foundation. URL: <http://www.heritage.org/index/>
15. Варналій З.С. Шляхи детінізації економіки України та її особливості, 2018. № 2. С. 56-66.
16. Засянська О.В. Теоретичні основи боротьби з тіньовою економікою. Актуальні проблеми економіки, 2019. № 5. С. 76-84.
17. Хоронжий А.І., Луцишин О.А. Податкове регулювання діяльності вітчизняних підприємств при становленні ринкових відносин. Науковий вісник НЛТУ України, 2017. Вип. 20.2. Економіка, планування і управління галузі. С. 104-108.
18. Варналій З.С. Детінізація економіки як чинник забезпечення національної безпеки України. Науковий вісник. Львів, 2019. С. 3-20.
19. Гришова І.Ю., Красноручський О.О. Корупційні ризики та зарубіжна методологія їх оцінки в системі економічної безпеки. Проблеми і перспективи економіки та управління : науковий журнал. Чернігів, 2015. № 4. С. 40-46.
20. Кравчук А.О. Тіньові аспекти економіки України в податковому секторі. Український журнал прикладної економіки. Тернопільський національний економічний університет, 2016. Том 1. № 3. С. 79-86.
21. Voronzhak P.V., Shestakovska T.L. The implementation of the principles of consumerism in the strategy of the development of business, 2017. С. 41-48.
22. Дяченко О.П. Запобігання поширенню сучасних тенденцій розвитку тіньової економіки з позиції ефективного державного управління. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України, 2017. С. 114-120.
23. Жилияєв І.Б., Наумов О.Б., Наумова Л.М. Інституційні детермінанти й стратегічні напрями економічного розвитку національного господарства.

- Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України, 2016. № 5. С. 89-95.
24. Нехайчук Д.В. Дослідження механізмів державного регулювання економічного розвитку та його складових. Вид-во журнал «Економіка та держава», 2015. № 3. С. 82-85.
25. Федорчак О.В. Класифікація механізмів державного управління. Демократичне врядування, 2008. URL: <http://www.academy.lviv.ua>
26. Аджемоглу Д., Робінсон Д.А. Чому нації занепадають?
27. Бобух І., Герасімова О. Інклюзивні та екстрактивні інститути: Україна на перехресті структурних змін. Економіст, 2019. №4. С. 26–34.
28. Данилишин Б. Як розгадати секрет багатства народів?, 2018. URL: https://lb.ua/blog/bogdan_danylysyn/401892_yak_rozgadati_sekret_bagatstva.html
29. Робінсон Д. Як Україні піти вперед? Новое Время, 2018. URL: <https://nv.ua/opinion/kak-ukraine-pojti-vpered-2491617.html>.
30. Семігіна Т. «Чому ми бідні?»: екстрактивно–інклюзивна система координат національного розвитку за Аджемоглу та Робінсоном. Вісник АПСВТ, 2018. URL: https://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/Visnyk_1_2018-98-102.pdf.